

VITTNESSTÖDS- HANDBOKEN

vittnesstöd

VITNESSTÖDS- HANDBOKEN

vittnesstöd

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Storgatan 49, Box 470, 901 09 UMEÅ

Tel: 090-70 82 00, fax: 090-17 83 53

www.brottsoffermyndigheten.se

BROTTSOFFERJOURERNAS RIKSFÖRBUND

Bondegatan 40, Box 110 14, 100 61 STOCKHOLM

Tel: 08-644 88 00, fax: 08-644 88 28

www.boj.se

Produktion

Grafisk design: Kombi Marketing AB

Tryck: Åströms Tryckeri, Umeå, 2002, reviderad 2006

© Brottsoffermyndigheten, Brottsofferjourernas Riksförbund

ISBN 91-974139-3-3

Innehåll

FÖRORD	7
1. INLEDNING	
Bokens tillkomst och syfte	9
Vittnesstödsverksamhetens utveckling	9
Begreppet vittnesstöd	10
2. BROTTSOFFERMYNDIGHETEN OCH BROTTSOFFERJOURERNA	
Brottsoffermyndigheten	12
Brottskadeersättning	12
Brottsofferfonden	13
Kunskapscentrum	13
Brottsofferjourernas Riksförbund	14
Organisationen	14
Verksamheten	15
Att samtala om	16
3. ATT VARA VITNE ELLER MÅLSÄGANDE	
Vem är vittne?	17
Vem är målsägande?	17
Upplevelser i samband med rättegången	18
Reaktioner på brott	19
Psykiska och fysiska reaktioner	19
Kris	20
Upprepad brottslighet	22
Posttraumatiskt stressyndrom	22
Sekundär viktimisering	22
Säkerhet och skydd	23
Att samtala om	24
4. ATT VARA VITNESSTÖD	
Syftet med vittnesstöd	25
Vad som krävs av ett vittnesstöd	25
Social kompetens	25
Kunskap	25
Självkänedom	26
Empati	26
Tid	26
Hur man blir vittnesstöd	27
Eget initiativ eller rekrytering	27
Utbildning	27
Tystnadslöfte	28

Vittnesstödens arbetsuppgifter	28
Informera	28
Förklara	29
Avdramatisera	29
Erbjuda avskildhet	29
Vara sällskap	30
Förmedla till andra stödinstitutioner	30
Så får vittnesstöden kontakt	30
Skriftlig information	30
Utåtriktat arbetssätt i domstolen	31
Arbeta ensam	31
Vittnesstödsbricka och skyltar	32
Vittnesstödsträffar	32
Erfarenhetsutbyte och diskussioner	32
Planering och schemaläggning	33
Vidareutbildning	33
Att samtala om	34

5. KOMMUNIKATION

Att mötas	35
Verbal och icke verbal kommunikation	35
Samtalet	35
Olika sätt att ställa frågor	36
Kom ihåg-lista	37
Olika förväntningar	37
Kroppsspråk	38
Att samtala om	39

6. VÅLD I NÄRA RELATIONER

Mäns våld mot kvinnor	40
Våldets omfattning	40
Varför kränker män sin partner?	41
Varför går hon inte?	42
Ett exempel	43
Att bryta upp	45
Våld mot barn	45
Våldets omfattning	46
Att tvingas bevittna våld	47
Barns rättigheter	47
Att samtala om	48

7. RÄTTSPROCESSEN

Ett ärendes gång	49
Aktörer i den rättsliga processen	49
Polisanmälan och förundersökning	50
Proceduren	50
Information – en rättighet.....	51
Huvudförhandling	52
Kallelser	52
I rättssalen	53
Förhandlingsordningen	54
Målsägandeförhöret	55
Vittnesmålet	56
Ersättning för inställelse	57
Dom	58
Överklagande	58
Några allmänna principer i brottmålsprocessen	58
Att samtala om	60
Videofilm	60

8. ERSÄTTNING TILL BROTTSOFFER

Frivillig betalning	61
Kronofogdemyndigheten	61
Försäkringsbolagen	62
Brottsoffermyndigheten	62

9. FALLBESKRIVNINGAR

Lena och Marie	63
Michael	63
Pirjo	64
Elsa	65
Ahmed	66

LÄSTIPS - OCH NÅGRA FILMER	67
---	----

ORDLISTA	69
-----------------------	----

ANVÄNDBARA ADRESSER OCH

TELEFONNUMMER	71
----------------------------	----

FÖRORD

Brottsoffers och vittnens utsatta position i domstolar uppmärksammas allt mer. Mycket tack vare de insatser som genomförs av engagerade ideella föreningar och myndigheter har de brottsofferdrabbades möjligheter till hjälp förbättrats. Som ett led i detta arbete gav regeringen år 2001 Brottsoffermyndigheten och Domstolsverket i uppdrag att medverka till att vittnesstödsverksamhet inrättas vid landets alla tings- och hovrätter. De utbildade vittnesstöden förväntas arbeta ideellt och vittnesstödsverksamheten sker i samråd med Brottsofferjourernas Riksförbund och andra berörda ideella organisationer.

Brottsoffermyndigheten har i samarbete med Brottsofferjourernas Riksförbund tagit fram ett material som ska användas vid utbildning av vittnesstöd. Utbildningsmaterialet består bl.a. av denna vittnesstödshandbok som innehåller en genomgång av rättsprocessen och dess aktörer, brottsoffers reaktioner, bemötandefrågor samt vittnesstödens arbetsuppgifter. Genom att brottsoffer och vittnen får möta personer med kunskap inom dessa områden och med förmåga att lyssna och att vara medmänniskor ökar förutsättningarna för dem att känna sig lugna och trygga i en påfrestande situation.

Att bli drabbad av eller bevittna ett brott är för de flesta en traumatisk upplevelse. Kallelsen till huvudförhandlingen innebär för många den första kontakten med en domstol. Ett besök i domstol präglas ofta av oro och osäkerhet och man vet kanske inte hur en rättegång går till. Vittnesstöden bidrar till en ökad trygghet och förståelse för den kommande domstolsförhandlingen, vilket i sin tur leder till en ökad rättssäkerhet. Resultaten från Brottsoffermyndigheten och Domstolsverkets utvärdering av vittnesstödsverksamheten är mycket goda och visar att det är uppenbart att verksamheten är här för att stanna.

Margareta Bergström, generaldirektör
Brottsoffermyndigheten

1. INLEDNING

Bokens tillkomst och syfte

Denna handbok har tagits fram av Brottsoffermyndigheten i samarbete med Brottsofferjourernas Riksförbund. De erfarenheter som Brottsofferjourernas Riksförbund har av att bedriva vittnesstödsverksamhet har tagits tillvara och utgör en del av underlaget. Till handboken hör en studievägledning och två olika informationsfoldrar om vittnesstödsverksamhet.

Syftet med boken är i första hand att den ska användas i den stora utbildningssatsning för nya vittnesstöd som inleddes 2002. Regeringen har i propositionen 2000/01:79 *Stöd till brottsoffer* fastslagit att vittnesstödsverksamhet bör finnas vid samtliga tingsrätter och hovrätter i landet inom tre år. Brottsoffermyndigheten har regeringens uppdrag att tillsammans med Domstolsverket gemensamt verka för att vittnesstödsverksamhet bedrivs vid samtliga tingsrätter och hovrätter i Sverige. Eftersom vittnesstödsverksamheten ska bedrivas på ideell basis ska uppdraget genomföras i samråd med Brottsofferjourernas Riksförbund och andra berörda ideella organisationer.

Handboken ska också kunna användas i de återkommande utbildningar av nya vittnesstöd som behövs även där en fungerande verksamhet redan finns. Dessutom är den tänkt att fungera som ett stöd och en uppslagsbok till redan aktiva vittnesstöd. Förhoppningsvis ska handboken vara användbar för många, såväl nya som erfarna, vittnesstöd under många år framöver.

Vittnesstödsverksamhetens utveckling

Verksamheten med vittnesstöd initierades i Sverige 1995 av Brottsofferjouren i Växjö. Detta skedde med stöd av medel från Brottsofferfonden. Andra lokala brottsofferjourer följde exemplet och startade vittnesstödsverksamheter på samma premisser. Vittnesstöden utgjordes av ideellt arbetande personer från brottsofferjourerna. Begreppet ”vittnesstöd” togs över från engelskan där motsvarande verksamhet gick under beteckningen *Witness Service*. På engelska omfattar begreppet ”witness” såväl vittnen som brottsoffer (målsägande). I Sverige har detta begrepp börjat översättas med bevisperson.

I Brottsofferutredningens betänkande *Brottsoffer Vad har gjorts? Vad bör göras?* (SOU 1998:40) konstaterades att ideellt anordnad vittnesstödsverksamhet var bra och viktig och borde uppmuntras på olika sätt.

Vittnesstödsverksamhet har därefter vuxit fram på fler och fler orter. År 2001 fanns vittnesstöd vid ett 40-tal domstolar. Bland annat startade Brottsoffermyndigheten 1999 en försöksverksamhet där vittnesstöd rekryterades bland juridikstudenter vid Umeå universitet. Tanken var dels att studenterna med sina juridikkunskaper skulle vara lämpliga som stöd i domstolsmiljön, dels att studenterna själva skulle få en värdefull praktisk erfarenhet att ta med sig i sitt framtida yrkesarbete. Verksamheten länkades efter en tid till den lokala brottsofferjouren som i dag samordnar både studenterna och brottsofferjourens egna vittnesstöd. I Uppsala och Östersund har på liknande sätt vittnesstöd rekryterats bland juridik- respektive socionomstudenter.

I dag finns vittnesstöd vid ett stort antal tingsrätter och hovrätter. De flesta administreras av lokala brottsofferjourer men på vissa orter finns andra ideella föreningar som ansvarar för verksamheten. Genom den s.k. brottsofferpropositionen har Brottsoffermyndigheten, som tidigare nämnts, fått i uppdrag att tillsammans med Domstolsverket medverka till att vittnesstödsverksamhet inrättas på alla tingsrätter och hovrätter i Sverige. Utvecklingen har alltså gått från att en enda domstol hade vittnesstöd 1995 till att regeringen anser att det på alla landets tings- och hovrätter bör finnas vittnesstöd.

Begreppet vittnesstöd

Ordet vittnesstöd har som nämnts ”importerats” från engelskan. På svenska är ordet vittnesstöd inte helt lyckat eftersom det inte klargör att stödet riktar sig till såväl vittnen som målsägande. Vid enstaka domstolar i Sverige använder man andra begrepp, till exempel ”rättegångsstöd” och ”tingsvärdar”. En nackdel med det första är att det antyder att stödet lämnas under själva rättegången (huvudförhandlingen), vilket är missvisande eftersom den stödjande personen i första hand uppehåller sig i domstolens väntsal. Kritiken som har framförts mot det andra begreppet är att det ger intrycket att personen är anställd av tingsrätten vilket ju inte är fallet. Inte heller passar det så bra för personer som är verksamma vid hovrätterna.

Anledningen till att begreppet ”vittnesstöd” används i den här boken är att det tillämpas i den absoluta majoriteten av de verksamheter som i dag finns runt om i Sverige och också har använts av regering och riksdag i olika sammanhang. Begreppet får anses vara etablerat.

Ett vittnesstöd ger alltså stöd till både målsägande och vittnen. Lite olika förutsättningar gäller dock för respektive grupp. I den fortsatta framställningen behandlas därför vittnen och målsägande ibland separat. Om både vittnen och målsägande avses skrivs detta ut.

2. BROTTSOFFERMYNDIGHETEN OCH BROTTSOFFERJOURERNA

Eftersom arbetet med denna bok, och med tillhörande material om vittnesstöd, har genomförts i ett nära samarbete mellan Brottsoffermyndigheten och Brottsofferjourernas Riksförbund är det på sin plats med en närmare presentation av respektive verksamhet.

Brottsoffermyndigheten

Brottsoffermyndigheten bildades 1994 och har sitt säte i Umeå. Myndigheten har som övergripande uppgift att främja brottsoffrens rättigheter, behov och intressen. Vid myndigheten finns ungefär 50 personer anställda, varav de flesta är jurister. Brottsoffermyndigheten har rikstäckande ansvar för tre områden – brottsskadeersättning, Brottsofferfonden och kunskap/information på brottsofferområdet (kunskapscentrum). Ansvarsområdena beskrivs närmare nedan.

Brottskadeersättning

Brottsoffermyndigheten beslutar om brottsskadeersättning till den som drabbats av brott, enligt de förutsättningar som ställs upp i brottsskadelagen. Ersättningen kommer från statens kassa och bestäms huvudsakligen enligt skadeståndsrättsliga principer. För att få ersättning måste brottsoffret först ha uttömt möjligheterna att få ersättning från den dömda gärningsmannen – om en sådan finns – och från försäkring. Om ingen har dömts för brottet kan man ändå ha rätt till brottsskadeersättning. Enligt brottsskadelagen kan ersättning framför allt lämnas när det varit fråga om ett brott mot person. Vid egendoms- och förmögenhetsbrott kan ersättning lämnas endast i undantagsfall.

Ungefär vartannat år publicerar Brottsoffermyndigheten ett antal av sina avgöranden i en referatsamling. Referatsamlingen redovisar myndighetens praxis med fokus på ersättningsnivåer för kränkning vid olika brott.

Brottsoffermyndigheten har också en servicetelefon dit såväl brottsoffer som advokater, åklagare och andra från rättsväsendet kan ringa för att bland annat få råd om aktuella ersättningsnivåer. Servicetelefonen är alltid bemannad under kontorstid.

Brottsoffermyndigheten tar årligen emot cirka 10 000 ansökningar om brottsskadeersättning och betalar ut ca 90 mkr. Antalet har ökat kraftigt för varje år som Brottsoffermyndigheten har funnits. Att ta ställning till ansökningar om brottsskadeersättning är myndighetens huvuduppgift.

Brottsofferfonden

Brottsoffermyndigheten ansvarar för administrationen av Brottsofferfonden. Fonden är uppbyggd av pengar som bland annat kommer från de 500 kr som alla måste betala som döms för ett brott med fängelse i straffskalan. Den som avtjänar ett straff med en elektronisk boja betalar också en avgift som går till Brottsofferfonden. Pengarna i fonden delas sedan, efter ett ansökningsförfarande, ut till olika former av brottsofferinriktad verksamhet och till forskning om brottsoffer. Både privata, ideella och offentliga verksamheter kan få – och får – bidrag från fonden.

Fördelning av medel från Brottsofferfonden sker två gånger per år och varje år brukar det numera delas ut drygt 20 miljoner kr. Antalet ansökningar har hittills ökat för varje år. Många projekt och verksamheter med vittnesstöd har fått ekonomiska bidrag från Brottsofferfonden.

Kunskapscentrum

Brottsoffermyndigheten samlar och sprider information och forskningsresultat för bättre bemötande och behandling av brottsoffer. Det sker bland annat genom att myndigheten utarbetar informationsmaterial till andra myndigheter, ideella organisationer och brottsoffer. Myndigheten arrangerar också vidareutbildningar och seminarier för att sprida forskningsresultat och praktiska erfarenheter av brottsofferarbete. Genom arbetet med Brottsofferfonden har myndigheten god kunskap om vilket arbete och vilken forskning som pågår på brottsofferområdet.

Brottsoffermyndigheten har även ett eget bibliotek med material som behandlar brottsofferfrågor i ett brett perspektiv, både på svenska och på andra språk. Biblioteket är i första hand till för myndighetens personal men även privatpersoner, studenter, forskare och de som arbetar ideellt är välkomna med frågor.

På Brottsoffermyndighetens hemsida www.brottsoffermyndigheten.se finns information om myndighetens verksamhet. Bland annat finns där ett kalendarium med aktuella arrangemang och en särskild avdelning med information om vittnesstödsverksamhet.

Brottsofferjourernas Riksförbund

Brottsofferjourernas Riksförbund, ofta förkortat BOJ, är en ideell förening som är religiöst och partipolitiskt obunden. Huvuduppgiften är att ge medmänskligt stöd till brottsoffer. BOJ består av drygt 100 lokala brottsofferjourer som täcker landets samtliga polisdistrikt. Brottsofferjourernas Riksförbund bildades 1988, och har cirka tio anställda.

Organisationen

BOJ:s huvudkontor ligger i Stockholm. *Riksförbundet* har en överordnande och samordnande roll. En uppgift är att stödja lokalföreningarna och initiera centrala projekt för att pröva nya sätt att arbeta. Riksförbundet svarar också för utbildning av medlemmar och företräder BOJ gentemot myndigheter, departement och andra organisationer.

Verksamheten på regional nivå – län eller annat område – bestäms av jourerna inom ramen för stadgarna. Ett *regionråd* är viktigt för samarbetet med landsting och myndigheter och organisationer på länsnivå. Regionråden arbetar för att få ekonomiska resurser från det offentliga till utbildning och för att brottsofferarbetet ska kunna bedrivas effektivt.

De cirka 100 *lokalaföreningarna* svarar för det konkreta och praktiska arbetet med brottsoffren. En lokal brottsofferjour består av ett antal ideellt arbetande personer och eventuellt någon eller några anställda. Lokalföreningen bör ha ett nära samarbete med polis, socialförvaltning, hälso- och sjukvård, rättsväsendet och andra frivilligorganisationer. De lokala föreningarna är självständiga och beslutar om sin verksamhet inom ramen för Brottsofferjourernas Riksförbunds stadgar och stadgar för lokala brottsofferföreningar. Förutom att arbeta konkret med brottsoffer, ska lokalföreningarna även arbeta för att det offentliga ger ekonomiska resurser till den löpande verksamheten så att brottsofferarbetet ska kunna bedrivas effektivt.

På den lokala brottsofferjouren kan det finnas en person som är anställd som s.k. brottsofferassistent. En *brottsofferassistent* är vanligen en utbildad socionom, diakon eller liknande. Assistenten har en samordnande roll på den lokala jouren och har till huvuduppgift att utbilda och vägleda stödpersonerna. I akuta fall kan assistenten också själv ge stöd till brottsoffer. En *stödpersonssamordnare* har i princip samma uppgifter som en brottsofferassistent men arbetar ideellt. Naturligt nog kan denna inte utföra ett lika omfattande arbete som assistenten.

Stödpersoner kallas de som arbetar med personliga kontakter med brottsoffer. Deras uppgift är att lyssna på dem som har behov av att samtala och hjälpa dem att formulera sina känslor och problem. Stödpersonen ska också hjälpa till i kontakter med myndigheter, lämna stöd och information i samband med rättsprocessen och vid behov hänvisa vidare till experthjälp. För att bli stödperson måste man genomgå en utbildning och vara personligt lämplig.

Flera jourmedlemmar arbetar också aktivt som *vittnesstöd*. Om ingen brottsofferassistent är anställd på den aktuella jouten, finns också en särskild *vittnesstödssamordnare*.

Riksförbundet har antagit en gemensam policy för stödpersoner och vittnesstöd inom BOJs verksamhet för att säkerställa en enhetlig syn på kompetens och etik. Utgångspunkten är brottsofferjourernas övergripande ändamål och ansvar för att ge stöd och hjälp till brottsoffer och vittnen. Målet är att erbjuda ett likvärdigt brottsoffer- och vittnesstöd åt alla oavsett ålder, kön, sexuell läggning, ras, religion, yrke, funktionshinder eller politisk åsikt. Policyn fastställer att frivillig stödperson och vittnesstöd kan var och en bli som är medlem i en brottsofferjour och som delar Brottssofferjourens värderingar, vilka kommer till uttryck i stadgar och policydokument. Dessutom omfattar policyn rollfördelning, rekrytering, utbildning, introduktion, praktik, handledning och stöd, försäkring, skriftlig förbindelse, utgiftsersättning, uppehåll, problemlösning, rapportering samt säkerhetsfrågor.

De arbetsuppgifter som är vanliga för stödpersoner och vittnesstöd inom ramen för stadgan är:

för stödpersoner att till brottsoffer, målsägande och anhöriga

- ge information om brottsoffers rättigheter vid utredning av brottet och i brottmålsprocessen
- ge emotionellt stöd och praktisk vägledning
- förmedla kontakt med myndigheter och försäkringsbolag
- ge stöd och information inför, under och efter rättegång
- vid behov hänvisa till social, juridisk, psykologisk eller medicinsk expertis för vittnesstöd att till vittnen, målsägande och anhöriga
- ge stöd och information inför, under och efter rättegång
- förklara rättsprocessen, avdramatisera förloppet och vara sällskap
- vid behov hänvisa till social, juridisk, psykologisk, medicinsk expertis och/eller andra stödinsatser inom Brottssofferjouten.

Verksamheten

Brottsofferjourerna erbjuder alltså kostnadsfritt

- Någon att tala med
- Råd och stöd
- Hjälp i samband med kontakter med myndigheter och försäkringsbolag
- Stöd i samband med rättegång

BOJ:s verksamhet är att se som ett komplement till samhällets hjälpinsatser och ersätter inte dessa. Många människor har ett motstånd mot att söka samtalshjälp hos en psykolog eller kurator och kan då uppleva det som ett mindre steg att ta kontakt med en brottsofferjour. Ofta behövs kanske inte heller någon psykologisk experthjälp utan snarare en medmänniska som har tid att lyssna och som inte försvinner för att man visar sorg eller ilska. Det viktigaste kan vara att få bekräftat att ens känslor och reaktioner är naturliga.

BOJ kan också erbjuda praktiskt och moraliskt stöd i kontakterna med sociala myndigheter, sjukvård, försäkringskassa, kronofogdemyndighet, försäkringsbolag, domstol och andra instanser som ett brottsoffer kan behöva ha kontakt med. Förutom att drabba psykiskt och fysiskt, har brott ofta också en mängd ekonomiska och praktiska konsekvenser. Att fylla i blanketter och vända sig till rätt instans kan vara nog krångligt i ”vanliga” fall, men för ett brottsoffer som är i psykisk obalans kan det verka oöverstigligt.

BOJ har stor erfarenhet av arbete med brottsoffer och ser det som viktigt att inse när det ideella stödet inte är tillräckligt utan personen har behov av psykologisk eller juridisk experthjälp. BOJ:s uppgift är då att hänvisa personen vidare till lämplig professionell hjälp.

På BOJ:s hemsida www.boj.se finns mer allmän brottsofferinformation samt riktad information till brottsdrabbade och vittnen.

Att samtala om

- På vilket sätt kan myndigheter och ideella organisationer samarbeta? Hur kan de komplettera varandra?
- Vilka starka och svaga sidor kan en statlig myndighet som Brottsoffermyndigheten ha? Vilka starka och svaga sidor kan en ideell organisation som BOJ ha?
- Vilka fördelar/nackdelar finns med att en ideell organisation (i de flesta fall BOJ) är ansvarig för verksamheten med vittnesstöd?

3. ATT VARA VITNE ELLER MÅLSÄGANDE

Vitnen och målsägande är mycket viktiga i vårt rättsväsende. Vad som kommer fram i vittnes- och målsägandeförhören är ofta den viktigaste bevisningen i målet. En rättssäker brottmålsprocess förutsätter att vitnen och målsägande medverkar vid utredningen av brott. ”Ett lugnt vittne är ett bra vittne”, och bidrar till säkrare bevisning.

Vem är vittne?

Ett vittne är något förenklat den som gjort en iakttagelse om något eller varit närvarande vid någon händelse. Det första man tänker på är kanske det som brukar kallas ögonvittne, den som sett ett brott begås, men ett vittne kan också vara någon som till exempel gjort iakttagelser om gärningsmannens eller brottsoffrets beteende före eller efter brottet.

I en rättegång kan i princip vem som helst vara vittne. Den som är part i målet och den som är målsägande i brottmål får dock aldrig höras som vittne. I Sverige råder vittnesplikt. Det betyder att i princip alla som får vittna också är skyldiga att göra det. Några undantag finns, exempelvis behöver inte den som är gift eller släkt med en part avge vittnesmål. Begäran om att en person ska vittna i en rättegång kan komma från en part eller från domstolen. Plikten att vittna beskrivs genom regler om vite, hämtning och häktning. De grundläggande bestämmelserna om vitnen finns i 36 kapitlet i rättegångsbalken.

Vem är målsägande?

Målsägande är den som varit utsatt för eller på annat sätt lidit skada av ett brott. Ordet målsägande används i lagtext och andra juridiska sammanhang. Både fysiska personer och juridiska personer (bolag, organisationer och liknande) kan vara målsägande. Om en butik rånas är till exempel både kassörskan och butiken att betrakta som målsägande.

Målsäganden räknas som part i rättegången om hon eller han för en egen talan eller väljer att biträda åtalet. Även den målsägande som inte är part deltar ofta i domstolsförhandlingen som åklagarens viktigaste bevismedel för att berätta om brottet. Om det finns många målsägande, som vid ett rån mot en butik med flera anställda, räcker det kanske att en av målsä-

gandena kommer till domstolen och berättar om händelsen. Förhöret i domstolen kallas målsägandeförhör.

Upplevelser i samband med rättegången

För vittnen och målsägande är domstolsförhandlingen ofta präglad av såväl osäkerhet som obehag och de kan uppleva situationen som pressande och spänd. Det är för de flesta både första och enda gången de deltar i en rättegång. Händelsen som målet gäller kan dessutom ligga långt tillbaka i tiden. För vittnen är det inte ovanligt att den enda kontakten med rättsutredningen har varit ett polisförhör i direkt anslutning till brottet och att de därefter inte hört något under lång tid förrän kallelsen till domstolen dimper ner i brevlådan. Målsägandena har i regel haft fler kontakter med polis och åklagare men även för dem kan väntan på rättegången ha känts lång.

Många vittnen och målsägande har framfört synpunkter på de kallelseblanketter som domstolarna använder. De anser att dessa är för bryska i tonen och även svåra att förstå. Hotet om vite och hämtning uppfattas som mycket otrevligt.

Vittnen och målsägande är ofta osäkra på vad som förväntas av dem inne i förhandlingssalen. De kan vara oroliga för att inte förstå det språk som används, att inte själva kunna göra sig förstådda och undra över hur säkra de måste vara i sin berättelse. De kan också känna osäkerhet över att de inte kommer ihåg vad som sades vid polisförhöret och över hur åklagare och försvarsadvokat ska reagera om de inte uttrycker sig likadant i domstolen.

De flesta domstolar har en gemensam väntsal för alla besökare. Många vittnen och målsägande tycker att det är obehagligt att tvingas sitta i samma väntsal som den tilltalade och dennes sällskap. Deras blotta närvaro kan framstå som hotfull. Ett upplevt hot kan leda till att tiden före, under och efter framträdandet i rättssalen blir plågsam.

En del vittnen och målsägande anser att de inte behandlas med respekt i domstolen. Många känner sig illa till mods av försvarsadvokatens och åklagarens sätt att sköta förhöret. De kan känna sig ifrågasatta och uppfatta frågorna som förödmjukande, bryskt formulerade eller till och med oförskämda. Målsägande och vittnen som är kallade av åklagaren kan känna sig

särskilt illa till mods om de uppfattar åklagarens frågor som otrevliga eftersom de kan ha haft uppfattningen att åklagaren ska vara deras ”advokat”. De är därför inte förberedda på att också åklagaren kan ställa obehagliga frågor. Många vittnen känner dessutom sin heder eller trovärdighet ifrågasatt när de, i samband med vittneseden, informeras om sin sanningsplikt och om att de talar under straffansvar.

Reaktioner på brott

Många brottsoffer får fysiska och psykiska reaktioner efter ett brott och kan behöva tid och hjälp för att komma över dessa. De kan vara i behov av läkarhjälp, sjukhusvård, psykologisk eller psykiatrisk hjälp. Även vittnen kan drabbas svårt av det som de har bevittnat. Som vittnesstöd är det värdefullt att veta att målsägande och vittnen kan ha gått igenom en svår tid före rättegången. Det är en viktig insikt att många som drabbas av eller blir vittne till ett brott kan må psykiskt dåligt en lång tid efter det att brottet skedde. För en del kan rättegången dessutom innebära att gamla känslor och reaktioner återkommer.

Psykiska och fysiska reaktioner

Varje individ är unik och att vara med om ett brott drabbar människor olika. Nedanstående reaktioner är dock mycket vanliga. Vissa personer upplever bara några av reaktionerna, medan andra upplever många eller kanske alla.

- Känslor av kaos och överklighet, man förstår inte vad som hänt (ofta den första reaktionen).
- Känslor av övergivenhet, rädsla för att vara ensam och behov av omtanke och närhet.
- Ilska, irritation och ökad misstänksamhet.
- Skamkänslor, skuldkänslor och självanklagelser.
- Rädsla för social samvaro.
- Koncentrationssvårigheter och sömnstörningar.
- Skräck för att möta gärningsmannen eller för att brottet ska upprepas.
- Olika former av ångest, ofta förknippad med återupplevelser av det som hänt (flashbacks). Dessa kan vara så verkliga att det känns som ”nu sker det igen”.
- Rädsla vid oväntade/starka ljud och snabba rörelser.
- Darrningar, svettningar och yrsel.
- Svaghet i muskler, magproblem, illamående och kräkningar.
- Tryck över bröstet och andningssvårigheter.
- Hjärtklappning/oregelbunden hjärtrytm.

Reaktionerna varierar i styrka och varaktighet bland annat beroende på brottets karaktär, brottets följdhändelser (t.ex. bemötande och hjälpinsatser), individens personliga egenskaper samt individens aktuella livssituation och sociala nätverk.

Kris

För många brottsoffer, och för en del vittnen, innebär brottet att de hamnar i ett psykiskt kristillstånd. En kris sägs man befinna sig i när ens tidigare erfarenheter och inlärd reaktionssätt inte är tillräckliga för att man ska förstå och psykiskt kunna bemästra den uppkomna situationen.

Även om den utlösande faktorn varierar har kriser i regel vissa gemensamma drag. Ett ”vanligt” krisförlopp kan teoretiskt delas upp i fyra faser. Gränserna mellan dessa faser är naturligtvis flytande och faserna kan utvecklas ojämnt. Reaktioner från en passerad fas kan också återkomma vid senare tillfällen. Beskrivningen av krisens faser ska inte ses som en stel modell utan som ett pedagogiskt hjälpmedel för att orientera sig i krisens förlopp, så som detta ofta – men inte alltid – ser ut.

Chockfasen är den första fasen som brukar vara från någon minut till några dygn. Under denna tid håller den drabbade med all sin kraft det inträffade ifrån sig. Det har ännu inte öppnats någon väg att ”ta in” det inträffade och bearbeta det. På ytan kan den drabbade verka lugn men under ytan råder kaos. Personen kan efteråt ha svårt att minnas vad som sagts eller hänt. Under chockfasen kan en rad reaktioner komma till uttryck, förvirring, förnekelse, apati, hyperaktivitet, panik, gråt och skratt. I denna fas behöver personen trygghet, omsorg och beskydd.

Efter chockfasen följer **reaktionsfasen** som brukar pågå från någon vecka upp till ett par månader. Reaktionsfasen börjar när den drabbade öppnar ögonen för det som skett. Ett svårt psykiskt omställningsarbete tar vid när händelsen ska integreras i medvetandet. Smärtan uppfattas så småningom fullt ut vilket kan medföra ett påtagligt lidande. Många får sömnsvårigheter. Några upplever inre kaos, sorg, förtvivlan, tomhet, isolering, får okontrollerbara utbrott och kanske självmordstankar. Vissa kan börja bruka stimulerande eller dämpande medel. Det är viktigt att personen får hjälp i och ur denna fas och upplever att medmänniskor bryr sig om hur det går.

Den drabbade personen försöker i denna fas att integrera verkligheten. Detta aktiverar ofta försvarsmekanismer. Det är viktigt att vara uppmärk-

sam på att försvarsmekanismerna är en del av bearbetningen. De är ett skydd som den drabbade kan behöva under en viss period, en hjälp att komma igenom upplevelsen, för att personen ska kunna ta in verkligheten i den takt hon eller han mäktar med. Försvarsmekanismerna är omedvetna och har till uppgift att minska upplevelsen av hot och fara. Det är en flytande gräns mellan de situationer då försvarsmekanismerna är nödvändiga och de situationer då de hämmar anpassningen.

Exempel på försvarsmekanismer är:

- *Regression*: Personen återgår till beteenden eller tankemönster från tidigare utvecklingskedan i livet. Till exempel kan personen gråta och ”göra sig liten” för att få tröst, medlidande och medkänsla av andra.
- *Bortträngning*: ”Outhärdliga” känslor eller händelser utestängs helt från medvetandet – de ”glöms bort”. På så sätt slipper personen konfronteras med de ångestskapande känslorna.
- *Rationalisering*: Händelsen bortförklaras tonas ner med skenbart goda, acceptabla och ”förnuftiga” argument. Man minskar på så sätt sin upplevelse av hot eller skuld.
- *Intellektualisering/affektisolering*: Det känslomässiga innehållet i händelsen skjuts bort, ”isoleras”, och personen relaterar till händelsen enbart i tekniska termer. Hon eller han kan lugnt tala om händelsen och omgivningen kan få intrycket att personen hanterar det hela bra.
- *Projektion*: Andra personer tillskrivs känslor och impulser som personen själv omedvetet har, men inte kan acceptera. Ofta kommer projektioner till uttryck som ilska och irritation mot andra.

Den tredje fasen, som följer efter reaktionsfasen, brukar kallas **bearbetningsfasen**. Den kan pågå från några månader till något eller kanske några år och är ofta fortsatt präglad av smärtsamma återupplevelser. Med tiden bryter dock smärtan igenom med allt längre mellanrum. Under denna fas börjar personen återigen vända sig mot framtiden i stället för att som tidigare ha varit helt uppfylld av händelsen och det som varit. De symptom som förekommit kan fortfarande finnas men avtar undan för undan, gamla aktiviteter återupptas och personen börjar öppna sig för nya erfarenheter.

I den fjärde och sista **nyorienteringsfasen** accepterar personen den traumatiska händelsen och lämnar den bakom sig. Även om den givit ärr upplever personen att livet går vidare. Händelsen har integrerats bland personens övriga livserfarenheter och kan ge en bättre beredskap för hantering av kriser av olika slag senare i livet. Personen kan ha fått ett djupare förhållande till livet och omprövat gamla värderingar.

Upprepad brottslighet

Den som varit utsatt för ett brott och senare drabbas av ytterligare ett brott riskerar att på grund av upprepningen hamna i en svårare kris. I vart fall gäller detta om det nya brottet inträffar innan det första har hunnit bearbetas. Om det dessutom inte är fråga om en, utan flera upprepningar, såsom fallet kan vara vid våld och sexuella övergrepp mot barn och kvinnor i nära relationer, är risken för en fördjupad kris ännu större. Forskning tyder på att upprepat våld i en nära relation lämnar spår hos den utsatta personen som har likheter med dem som finns hos personer som upplevt tortyr och krig. De ständiga upprepningarna förhindrar en rimlig bearbetning och sargar personligheten djupare.

Posttraumatiskt stressyndrom

I vissa fall kan reaktionerna hos den som drabbats av brott vara så kraftiga och långvariga att kriterierna för posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) är uppfyllda. Traumat har då inte kunnat bearbetas på ett önskvärt sätt och krisreaktionen har inte gått tillbaka. För att PTSD ska diagnostiseras ska först och främst den utlösande händelsen kunna sägas ligga utanför vanliga mänskliga erfarenheter. Dessutom ska personen lida av följande symptom under minst en månad.

- Ständiga och plågsamma återupplevanden av händelsen
- Ständigt undvikande av tankar, känslor eller aktiviteter som har med händelsen att göra
- Psykisk överspändhet/ständig kroppslig larmberedskap

Det är inte så vanligt med PTSD även om många brottsdrabbade har några av symptomen. De som drabbas av PTSD gör det oftast i anslutning till brottet, men i vissa fall kan det ske flera år senare.

Sekundär viktimisering

Viktimisera betyder ”göra till offer”. När man talar om offer för brott är det förstås brottet som skapar viktimiseringen. Dessvärre kan brottsoffer inte sällan drabbas av en rad negativa följdhändelser efter brottet som innebär en så stark psykisk stress att man inom forskningen talar om en andra – en sekundär – viktimisering. Begreppet sekundär traumatisering förekommer också.

Den sekundära viktimiseringen kan uppstå i mötet med polisen, rättsväsendet, socialtjänsten, hälso- och sjukvården, försäkringsbolag eller familj

och vänner, som inte har kunskap om och förståelse för hur sårbar en person kan vara efter ett övergrepp. Att få lite eller dålig hjälp eller förståelse för sin situation kan vara den ytterligare påfrestning som utlöser en förnyad eller fördjupad kris för den drabbade personen.

Säkerhet och skydd

Många vittnen och målsägande känner rädsla för den misstänkte och kanske även för dennes vänner eller släktingar. I vissa fall förekommer också hot, direkta eller indirekta, eller till och med våld. För de enskildas säkerhet och för att rättsordningen inte ska hotas är det viktigt att de som medverkar i en rättsprocess skyddas mot olika former av övergrepp.

Om ett vittne eller en målsägande utsätts för brott är det till att börja med viktigt att det polisanmäls. De brott som det kan vara fråga om är exempelvis olaga hot, ofredande och övergrepp i rättssak. Övergrepp i rättssak är ett brott som har införts för att skydda statens rättsskipande verksamhet och förhindra påtryckningar mot dem som agerar i rättsprocessen. I den skyddade personkretsen ingår den som gjort anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller annars vid förhör avgett utsaga hos en domstol eller annan myndighet, eller eventuellt haft för avsikt att göra något av detta. För att övergrepp i rättssak ska föreligga krävs att gärningsmannen velat hämnas eller hindra personen från att medverka i processen. Samhället ser allvarligt på brottet och den som gör sig skyldig till det kan dömas till fängelse.

Det mer direkta skydd som samhället kan erbjuda hotade vittnen och målsägande är sekretessmarkering i folkbokföringsregistret, kvarskrivning och, i mycket allvarliga fall, tillfälligt livvaktsskydd eller fingerade personuppgifter. Man kan också som en fysisk skyddsåtgärd få ett trygghetspaket med bland annat överfallslarm efter ansökan hos den lokala polismyndigheten. Om man hotas och trakasseras av en viss person kan man också begära att åklagaren beslutar om ett besöksförbud för denne. I hotfyllda situationer bör man alltid vända sig till polis eller åklagare för hjälp och råd.

Att samtala om

- Har Du någon gång varit vittne eller målsägande? Hur blev Du i så fall bemött?
- Tror Du att personer som ska vittna i tjänsten, exempelvis poliser, väktare och butikskontrollanter, har bättre beredskap än andra att klara situationen i rätten?
- Hur skiljer sig situationen för ett åklagarvittne och ett vittne som kallats av den tilltalade? Kan de båda vara i behov av stöd i samband med rättegången?

4. ATT VARA VITNESSTÖD

Syftet med vittnesstöd

Många vittnen och målsägande känner en osäkerhet inför att komma till domstolen och delta i förhandlingen. Denna osäkerhet kan ofta förstärkas av själva miljön i domstolen. Väntsalen är i många domstolar gemensam för målsägande, tilltalade, vittnen och åhörare. Det medför en risk för konflikter eller att de väntande känner ett starkt obehag. Vittnesstöden kan genom sin närvaro minska den osäkerhet som många vittnen och målsägande känner. Vittnesstöden ska också ha kunskap om rättsprocessen och kunna informera om hur en huvudförhandling går till. Syftet med vittnesstöden är enkelt uttryckt att ge ökad trygghet och information till vittnen och målsägande i samband med rättegången.

Vad som krävs av ett vittnesstöd

När man arbetar med människor är den personliga kompetensen det viktigaste redskapet. Kompetensen utvecklas ur de medfödda egenskaperna, och genom kunskaper och färdigheter som förvärvas. Insikterna om egna värderingar, normer och fördomar hör till de viktigaste förutsättningarna för att förstå andras reaktioner. Viktiga egenskaper hos ett vittnesstöd är gott omdöme, lyhördhet och självkännedom, det vill säga att vittnesstödet är medvetet om sina egna svaga respektive starka sidor.

Social kompetens

För att kunna arbeta som vittnesstöd krävs social kompetens. Man måste våga öppna sig och ta kontakt med okända människor, en kontakt som ibland kan leda till ett avvisande och ibland till stöd och tröst åt en osäker eller nervös medmänniska i en offentlig miljö. Det är viktigt att kunna närma sig alla människor så förutsättningslöst som möjligt.

Kunskap

Ett vittnesstöd bör ha viss psykologisk kunskap. Med erfarenheten får man som vittnesstöd också större praktisk kunskap om vad som fungerar i kontakten mellan vittnesstödet och vittnen respektive målsägande. Ett vittnesstöd måste också besitta vissa juridiska och praktiska kunskaper, vilket bland annat innebär att känna till den rättsliga processen och kunna hänvisa personer som behöver ytterligare stöd och hjälp vidare.

Självkänedom

Bara om man är medveten om sina egna känslor och behov kan man undvika att låta dem styra kontakten med den som behöver ens stöd. De flesta av oss människor lyckas förstås aldrig nå någon fullständig sådan medvetenhet, men man kan ändå alltid försöka öka sin kännedom om egna problemområden, egna typiska sätt att reagera i vissa situationer och med vissa människor samt egna karaktäristiska psykiska försvar. Självkänedom är kanske den viktigaste förutsättningen för att kunna vara ett stöd för andra på deras villkor och utifrån deras behov, i stället för att låta sina egna känslor och behov styra.

För ökad självkänedom kan man gärna ägna lite tid åt att fundera över varför man själv vill arbeta som vittnesstöd. Drivkraften kan vara att få kontakt med människor, att få kunskaper, att få träffa andra människor med samma intresse, att vara en i gruppen, att få kollegor. Det kan också vara att få en identitet som innebär att känna sig god och att man gör en viktig samhällsinsats. Drivkraften kan både vara att vilja ge något till andra och att få något själv. Uppdraget kan också ge mycket tillbaka. Vad som känns viktigast varierar från person till person.

Empati

Empati innebär förmågan att sätta sig in i och förstå en annan människas känslor och psykiska situation. Om man som vittnesstöd kan förstå vad som ligger bakom en persons tårar, anklagelser eller provokationer har man större möjligheter att ta emot dessa reaktioner på ett bra sätt. Den empatiska förmågan grundar sig både på erfarenhet och på självkänedom.

Tid

Arbetet som vittnesstöd är ideellt och utövas främst dagtid. För att bli ett bra vittnesstöd bör man helst ha möjlighet att arbeta med viss regelbundenhet. Går det för lång tid mellan arbetspassen kan det bli jobbigt att varje gång ”starta om” och man tappar lätt intresse och engagemang eftersom det går åt för mycket energi till att peppa sig för att gå till domstolen. Naturligtvis kan det variera men en lämplig arbetsinsats kan till exempel vara ett par halvdagar i månaden.

Det är också nödvändigt att man som vittnesstöd har möjlighet att avsätta tid för att delta i vittnesstödsträffar och vidareutbildning

Hur man blir vittnesstöd

Eget initiativ eller rekrytering

De flesta av de vittnesstöd som i dag är aktiva har rekryterats av brottsofferjourerna eller av Brottsoffermyndigheten. Det finns dock även andra ideella organisationer än brottsofferjourerna som har tagit initiativ till vittnesstödsverksamhet och driver sådan.

Utbildning

Den som är intresserad av att bli vittnesstöd bör alltid genomgå en utbildning som fokuserar på bemötandefrågor och kunskap om den rättsliga processen. Även om man har en yrkesutbildning och yrkeserfarenhet inriktad på till exempel människor i kris eller juridik, är det viktigt att man får komplettera sin personliga kompetens, förbereda sig på det särskilda uppdraget och lära känna de övriga vittnesstöden som man ska arbeta tillsammans med.

Utbildningen bör omfatta 15–20 timmar och innehålla föreläsningar av yrkesverksamma inom olika områden, diskussioner och besök vid domstolsförhandlingar. Vittnesstödsutbildningen brukar avslutas med att man har ett personligt samtal med den som varit utbildningsansvarig och där efter avgör – kanske i samråd med den utbildningsansvariga – om man känner sig redo att börja arbeta som vittnesstöd. Inom brottsofferjourerna krävs vanligtvis att alla som vill bli vittnesstöd godkänns av styrelsen och den utbildningsansvariga. För dem som inte blir godkända kan det vara så att det inte var lämpligt just vid detta tillfälle men de kan kanske återkomma.

Innan ett nyutbildat vittnesstöd börjar arbeta på egen hand är det lämpligt att vid ett eller flera tillfällen följa med ett erfaret vittnesstöd i dennes arbete.

Tystnadslöfte

För att få ett förtroendefullt samarbete bör vittnen och målsägande kunna känna sig säkra på att det som sägs mellan dem stannar hos vittnesstödet och inte förs vidare av denne till vänner och bekanta. Inom de verksamheter som drivs av Brottsoffermyndigheten och brottsofferjourerna måste blivande vittnesstöd alltid avlägga ett tystnadslöfte. Löftet är skriftligt, personligt och moraliskt bindande. Det är däremot inte juridiskt bindande. Både inom Brottsoffermyndigheten och brottsofferjourerna ser man strikt

på löftet och betonar för vittnesstöden vikten av att de respekterar de förtroenden de får i sitt arbete.

Vittnesstödens arbetsuppgifter

Vittnen och målsägande är alla individer som har olika behov av stöd, och det är en viktig uppgift för vittnesstöden att se vilka behov var och en har. Olika insatser blir därför aktuella i arbetet som vittnesstöd. Insatserna är begränsade till tiden i direkt anslutning till domstolsförhandlingen. I princip utför man sitt uppdrag som vittnesstöd i domstolens lokaler.

Informera

Vittnesstöden ska kunna ge information om domstolsförhandlingen och om praktiska förhållanden. Det kan exempelvis innebära att man visar en person till rätt sal, beskriver hur förhandlingen går till, visar eller berättar hur förhandlingssalen ser ut, förklarar vilka de olika aktörerna under rättegången är, vilka uppgifter var och en har och var vittnet eller målsäganden ska sitta i salen. Informationen kan även handla om var man kan vänta, var toaletten finns, om man får lämna domstolsbyggnaden, hur det praktiskt går till när man blir utpropad etc. En viktig information är också rätten till ersättning för kostnader i samband med inställelsen och var man kan kvittera ut denna ersättning.

För vittnesstöden kan det också bli aktuellt att ge information och service till andra besökare än vittnen och målsägande, exempelvis visa grupper på studiebesök till rätta. I domstolens väntsal (vittnesstödsrum om sådant finns) bör man se till att det finns material som underlättar informationen.

Där kan till exempel finnas

- en skiss över en förhandlingssal,
- broschyrer från Brottsoffermyndigheten och brottsofferjourerna samt andra ideella stödorganisationer, och
- en utrymningsplan för domstolen.

Förklara

Vittnen och målsägande är ofta osäkra på vilka förväntningar som finns på dem när de ska in i förhandlingssalen. För många är det första gången de är i en domstol. För dem som är osäkra på språkbruket i en domstol kan vittnesstöden förklara att de inte anses som mindre trovärdiga för att de använder ett vardagligt språk. De kan också behöva få veta att det är tillåtet att säga att man inte förstår eller be att få frågan omformulerad. En värdefull insats kan

också vara att samtala om vittnesmålet efter huvudförhandlingen och svara på eventuella frågor som uppstått. Vittnesstödet får dock aldrig ha några synpunkter på konflikten i målet, utan får endast samtala om och förklara allmänna företeelser kring förhandlingen och vittnesmålet.

Avdramatisera

En viktig uppgift för vittnesstöden är att neutralisera den spänning som många upplever inför huvudförhandlingen. Vid sidan av att lämna saklig information kan detta ske genom att vittnesstödet tar initiativ till samtal om sådant som inte rör rättegången, utan mer vardagliga saker som arbete, skola och fritid.

Vittnesstödet måste i detta sammanhang känna till att den som känner sig spänd och osäker ofta är mycket påverkbar. Detta gör att "auktoriteter" som vittnesstöden har stora möjligheter att påverka vittnen och målsägande som upplever stark spänning inför huvudförhandlingen. Det är därför oerhört viktigt att vittnesstöden inte diskuterar målet i sak och att de inte lägger några moraliska aspekter på den tilltalades eventuella handlande. Den tilltalade får exempelvis aldrig kallas för "brottslingen" eller liknande. Om vittnet eller målsäganden tar upp målets sakfrågor, bör vittnesstödet vänligt förklara att hon eller han inte kan ha någon åsikt om dessa och kanske försöka byta samtalsämne.

Erbjuda avskildhet

Om vittnet eller målsäganden känner sig rädd för att möta den tilltalade eller dennes följeslagare kan det vara lämpligt att vänta i det speciella utrymme som numera oftast finns på domstolarna för vittnen, målsägande och vittnesstöd. Om inget särskilt rum finns kan man i regel erbjuda ett tillfälligt rum i speciella situationer.

Det är ovanligt att hot förekommer, men det inträffar. Många vittnen och målsägande känner sig hotade i väntsalen eller upplever stämningen som obehaglig eller hotfull. Det kan räcka med en blick eller ett hotfullt kroppsspråk hos den tilltalade eller någon av de andra besökarna.

Även om det inte är vanligt kan det också inträffa att vittnen och målsägande drabbas av psykiska och fysiska reaktioner som exempelvis hjärtklappning eller yrsel. En del kan också börja gråta. Det kan i dessa fall vara lämpligt att erbjuda dem en stunds vila i ett avskilt rum.

Vara sällskap

Ibland kan vittnesstödens viktigaste uppgift vara något så självklart som att helt enkelt finnas där, som ett sällskap och en medmänniska. Att komma ensam till en främmande miljö där man ska göra något man aldrig tidigare gjort och kanske dessutom har kallats dit under ”hot” om polishämtning, är en situation som de flesta människor upplever som stressande. Spänningen kan också öka av att man upplever att ens berättelse är viktig och av att man är angelägen om att fullgöra sin uppgift väl. Dessutom kan väntan bli lång om rättegången tar längre tid än planerat. Att bara få sällskap av någon vänligt sinnad person, kan förändra hela känslan av ensamhet och utsatthet. För att göra ett bra jobb och erbjuda vad man kan, är det som vittnesstöd viktigt att också hålla detta enkla i minnet.

Förmedla till andra stödinstitutioner

Personer som kommer som vittnen eller målsägande kan visa sig ha mer omfattande behov av stöd än vad vittnesstöden kan erbjuda. De kan exempelvis må mycket dåligt och behöva stödsamtal, de kan behöva mer avancerad hjälp för att få det utdömda skadeståndet eller de kan ha fått ekonomiska svårigheter på grund av brottet.

En viktig uppgift för vittnesstöden är då att kunna hänvisa till andra personer eller stödfunktioner i samhället. Det kan exempelvis vara till brottsofferjourens stödpersoner, kvinnojouren eller socialtjänsten.

Så får vittnesstöden kontakt

Skriftlig information

Vittnesstödsverksamheten kan organiseras på olika sätt. Vanligt är att domstolen, när den skickar ut kallelsen till huvudförhandlingen, samtidigt bifogar ett informationsbrev till vittnen och målsägande om att vittnesstödsverksamhet finns. I brevet beskrivs verksamheten och vad vittnesstöden kan bistå med. Man kan i regel ta kontakt med ett vittnesstöd i förväg om man vill men annars informeras man om att det kommer att finnas ett vittnesstöd på domstolen i samband med huvudförhandlingen.

En del vittnen och målsägande vill få kontakt med ett vittnesstöd före rättegången. Man kan då bestämma att träffas någon tid innan för att prata och förbereda sig inför domstolsförhandlingen. Vittnesstöden kan också föreslå en träff i domstolen den aktuella dagen före rättegången.

Så gott som samtliga domstolar som har vittnesstödsverksamhet skickar ut skriftlig information om verksamheten tillsammans med kallelserna.

Utåtriktat arbetssätt i domstolen

När vittnen och målsägande kommer till domstolen kan de känna sig nervösa för att framträda i rätten och oroliga för att möta främmande personer i en ovan miljö. Även om man fått skriftlig information i förväg om att ett vittnesstöd kan ge hjälp och stöd kan det vara svårt att själv ta initiativ till kontakten. Det är därför mycket viktigt att vittnesstöden har ett utåtriktat arbetssätt som innebär att de aktivt söker kontakt med de människor som kommer in i väntsalen. De kan inleda ett samtal för att känna av om personen verkar ha något behov av stöd men också för att underlätta för besökarna att börja tala. Det kanske de annars inte skulle ha gjort.

När besökare kommer till väntsalen bör man presentera sig för dem. Det räcker med att tala om sitt förnamn och att man är vittnesstöd. Presentationen ger en öppning för vidare kontakt och en välkomnande känsla. Samtidigt får vittnesstödet möjlighet att känna av stämningläget och om personen verkar nervös eller spänd. Att sitta ned tillsammans i lugn och ro kan också ge denna möjlighet. Det kan vara lämpligt för vittnesstödet att inleda med att fråga om personen vill ha hjälp. Naturligtvis får vittnesstödet inte bli påflugget och tränga sig på människor som inte vill ha kontakt. Det gäller att hitta en balans, en lyhörd kontakt. En person kan också bli nervös av att få för mycket information på en gång.

Det utåtriktade arbetssättet kan även innebära att vittnesstöden vid behov tar nödvändiga kontakter med åklagare, advokater och domstolens personal.

Arbeta ensam

Erfarenheter har visat att det är en fördel att arbeta ensam som vittnesstöd. Det är i regel lättare för besökare att ta kontakt med ett ensamt vittnesstöd och det upplevs också av många vittnesstöd som lättare att ta kontakt med besökare när de arbetar självständigt. Om det är en stor domstol, med många förhandlingar samtidigt, kan det naturligtvis vara nödvändigt att två eller fler vittnesstöd arbetar samtidigt men då bör ändå varje vittnesstöd arbeta självständigt och hjälpa olika personer.

Som nyutbildat vittnesstöd är det däremot vanligt att man arbetar tillsammans med ett erfaret vittnesstöd vid ett eller flera tillfällen. Även om det i vissa situationer kan upplevas som lite ”klumpigare” att arbeta två och två,

är vinsten stor med att få se och höra en erfaren person arbeta aktivt. Det är ett bra sätt för nya vittnesstöd att bli tryggare i sin roll innan de börjar arbeta ensamma.

Vittnesstödsbricka och skyltar

Det är en stor fördel om vittnesstöden har på sig en bricka med ordet ”Vittnesstöd”. Då kan besökarna lätt identifiera vem som kan ge hjälp och svara på frågor. Det inbjuder till kontakt. Brickan visar även för domstolspersonal, åklagare och advokater vem vittnesstödet är och legitimerar vittnesstödet att röra sig fritt i lokalerna, även i de delar som inte är öppna för alla. Brickan fungerar också som en markering att vittnesstödet är där i en speciell roll och bland annat har avlagt ett tystnadslofte och inte är vilken hjälpsam person som helst. Om det finns ett särskilt rum för vittnesstöd på domstolen bör detta också ha en tydlig skylt så att besökare lätt kan hitta dit.

Vittnesstödsträffar

Den som är samordnare för vittnesstödsverksamheten på en viss domstol eller ort bör samla alla vittnesstöd till regelbundna möten. Hur ofta man träffas kan variera. Alla vittnesstöd kan kanske inte delta varje gång och därför kan det vara bra att skriva ner några anteckningar från dessa möten. På så sätt kan de som varit frånvarande få del av anteckningarna och hålla sig informerade om vad som händer i verksamheten.

Som vittnesstöd är det viktigt och i vissa fall helt nödvändigt att avsätta tid för vittnesstödsträffarna. För att kunna arbeta vidare behövs erfarenhetsutbyte, diskussioner och vidareutbildning. Ibland fördelas dessutom uppdragen på träffarna. Vittnesstödsträffarna ger också en känsla av att vittnesstöden är ett team som tillsammans ger värdefullt stöd till vittnen och målsägande.

Erfarenhetsutbyte och diskussioner

Det finns möjligheter att ta upp både positiva och negativa erfarenheter på vittnesstödsträffarna. Man kan också tala om sina egna känslor i rollen som vittnesstöd, diskutera hur samarbetet fungerar, hur rutiner följs samt hur man löst eventuella problem som uppstått. Genom diskussioner kan man både utveckla sig själv och förbättra och utveckla verksamheten.

Planering och schemaläggning

Många vittnesstödsverksamheter fungerar så att vittnesstöden en tid i förväg

bokar upp sig för att arbeta vissa dagar som passar dem. Man vet då ännu inte säkert om det kommer att vara några förhandlingar med vittnen eller målsägande de aktuella dagarna. Ofta planerar man på detta sätt in en period på en till tre månader i taget. Uppropslistan, där alla mål och uppgifter om vittnen och målsägande finns, skickar domstolen i många fall till vittnesstödssamordnaren veckan innan målen ska upp. Alla domstolar har dock inte denna service och man får då hitta en annan lösning. Det förekommer t.ex. att ett vittnesstöd eller samordnaren varje morgon går till domstolen och hämtar uppropslistan med dagens mål. Det är först när man får uppropslistan som man som vittnesstöd säkert vet om det blir aktuellt att arbeta. Eventuellt blir en planerad arbetsdag inte av eftersom inga vittnen eller målsägande är kallade. En fördel med detta system är den långa framförhållningen och en nackdel att ett planerat arbetspass kan bli inställt.

Ett annat sätt att organisera verksamheten är att samordnaren bokar in vittnesstöd för den kommande veckan först när uppropslistan kommer. En nackdel med detta kan vara att många som skulle ha velat arbeta tvingas tacka nej på grund av det korta varslet. Beroende på antalet aktiva vittnesstöd kan det ibland också vara svårt att få tag i tillräckligt många som kan arbeta. En fördel med förfaringssättet är att samordnaren kan handplocka vittnesstöd som på grund av ålder, kön eller språkkunskaper passar särskilt bra till vissa mål.

När vittnesstödsverksamheten fungerar på det först nämnda sättet och arbetspassen fördelas vid vittnesstödsträffarna är det nödvändigt att man kommer på träffarna. Annars riskerar man att bli utan uppdrag.

Vidareutbildning

Till vittnesstödsträffarna kan också ibland inbjudas någon föreläsare som kan ge fördjupade kunskaper inom något aktuellt område. Man kan exempelvis bjuda in en åklagare, domare eller psykolog. Föreläsningen kan vara inriktad antingen på kunskap för själva arbetet som vittnesstöd eller på ämnen som utvecklar den egna personligheten. De som har erfarenhet av vittnesstödsverksamheter, exempelvis Brottsoffermyndigheten och Brottsofferjourernas Riksförbund, kan ge tips på föreläsare som andra vittnesstödsgupper har uppskattat.

Andra former av vidareutbildning kan vara att man läser en bok eller tittar på en videofilm som man sedan diskuterar tillsammans. Man kan också göra ett gemensamt studiebesök.

Att samtala om

- På vilket sätt reagerar vi när vi lär oss något nytt? Kan ny kunskap ändra vår människosyn, våra värderingar och vårt förhållningssätt?
- Vad är motivet, drivkraften, till att Du vill bli vittnesstöd?
- Vad har vittnesstöden för befogenheter? Kan man till exempel störa under pågående förhandling om det hänt något akut? Diskutera gärna med lagmannen och övrig domstolspersonal.
- Diskutera fördelar/nackdelar med ett utåtriktat arbetssätt. På vilka andra sätt kan man arbeta, om man inte är en utåtriktad person?
- Ange några konkreta fördelar med att vittnesstöden är olika vad gäller kön, ålder, yrkeserfarenhet och etnisk bakgrund.
- Vad kan man göra om någon i väntsalen visar starka symptom på psykisk stress, till exempel darrningar, yrsel och illamående?

5. KOMMUNIKATION

Vittnesstödens viktigaste redskap för att ge stöd till vittnen och målsägande är kommunikation. Det latinska ord som ligger till grund för ordet kommunikation betyder ”göra tillsammans”. Tillsammans med någon upprättar vi en kontakt för att förmedla något till varandra. Det stöd som vittnesstödet förmedlar till vittnet eller målsäganden ges genom personlig närvaro och samtal. Kommunikationen är inriktad dels på information och dels på att neutralisera den spänning och oro som många känner inför rättegången.

Att mötas

De flesta möten med vittnen och målsägande sker på rättegångsdagen. Det är då ett möte mellan två människor som inte känner varandra, där vittnesstödet har det främsta ansvaret för att upprätta kontakt. För att kontakten ska bli öppen och förtroendeingivande är det viktigt att veta vad som kan påverka kommunikationen, som exempelvis medvetna och omedvetna förväntningar på varandra samt kroppsspråket.

Samtalen ska så långt som möjligt utgå från vittnenas och målsägandenas förutsättningar och föras i den takt som de vill. Det är viktigt att finna en balans i den direkta kontakten och att inte bli för närgången. Att informera på rätt nivå och i lagom mängd är också viktigt. Om det blir för mycket information kan det leda till att personen känner sig nervös.

Verbal och icke verbal kommunikation

Vår kommunikation är både verbal och icke verbal. Den verbala kommunikationen handlar om *vad* vi säger medan den icke verbala handlar om *hur* vi säger det, något som sker både genom röstläge, tonfall och liknande samt genom vårt kroppsspråk. Så långt det är möjligt bör man som vittnesstöd vara så entydig som möjligt i sin kommunikation, dvs. vara det man säger och visa vad man menar, och inte ge dubbla budskap. Vittnesstöden bör också försöka lyssna på det som inte sägs verbalt. De bör dessutom vara medvetna om hur förväntningar som samtalsparterna riktar mot varandra kan styra både ord och handling.

Samtalet

För den som är kallad som vittne eller målsägande är situationen troligtvis ny och ovan. Personen känner ett ansvar att handla rätt och det är vanligt

att fundera över konsekvenserna av det man säger i rättegången, både för andra och för sig själv. Inför denna nya och ovana situation kan samtalet utgöra en betydelsefull del av stödet. Samtalet skapar möjligheter till att lära känna varandra lite närmare och då kan viktiga frågor också få ställas. Det kan vara de frågor som vittnet eller målsäganden har för att kunna orientera sig i situationen men även de frågor som vittnesstödet behöver ställa för att ta reda på vad personen behöver av hjälp och stöd.

I det goda samtalet finns också plats för berättelserna, men om berättandet övergår till att beskriva brottshändelsen måste vittnesstödet vara mycket försiktigt. Vittnesstödet kan i och för sig lyssna, men får absolut inte kommentera berättelsen. Kanske är det bästa att vittnesstödet vänligt men bestämt förklarar att den delen bör sparas till själva rättegången och att ett vittnesstöd inte får diskutera målet i sak. Detta eftersom vittnesberättelsen inte får påverkas av samtalet mellan vittnesstödet och målsäganden eller vittnet. Vittnesstödet kan också ta initiativ till att leda in samtalet på mer neutrala områden.

Brottsberättelsen bör alltså sparas till senare. Däremot kan personen behöva beskriva de tankar och känslor hon eller han har inför att delta i rättegången, den kluvenhet eller rädsla som upplevs osv. Vittnesstödet kan också lämna generella råd, som att man bara ska berätta vad man kommer ihåg och att man inte ska vara rädd för att säga om det är något man inte minns. Råd om vad personen ska säga om sakförhållanden får vittnesstöden förstås aldrig ge.

Av erfarenhet är det känt att ord sanerar känslor. Bara detta att få benämna sina tankar och känslor och dela dem med någon, kan göra att man upplever en större medvetenhet och trygghet. En person som känner sig någorlunda lugn och trygg, mår både bättre själv och blir dessutom en bättre bevisperson än den som upplever stark stress och osäkerhet.

Olika sätt att ställa frågor

Det sätt på vilket vittnesstödet öppnar en kontakt och ställer frågor kan avgöra vilket gensvar hon eller han får. Frågorna kan vara avgränsande, kanske låsa fast och stänga för vidare samtal. Sådana, så kallade slutna frågor, kan besvaras relativt kort, oftast med ja eller nej, och användas för att få ett antagande bekräftat eller dementerat. Så kallade öppna frågor ger möjlighet till längre och mer uttömmande svar.

Exempel på öppna frågor:

- Hur känner du dig?
- Vet du hur en rättegång går till?
- Vad gör du på din fritid?

Exempel på slutna frågor:

- Vad heter du?
- Vilken tid är du kallad för att vittna?
- Är du nervös?

Kom ihåg-lista

För en god kontakt och en god kommunikation kan de här tipsen vara bra att komma ihåg. De kan sägas gälla hur man bör bete sig när man som medmänniska vill vara ett stöd för någon i stress.

Du ska

- säga vem du är och vara tydlig med att din hjälp är ett erbjudande, inte ett måste
- lyssna till den andra mer än du pratar själv
- vara ärlig och ge den drabbade hjälp att se realistiskt på situationen
- känna och acceptera din egen begränsning
- hänvisa vidare till samtalshjälp för den som behöver det
- se på den andra som om det var du själv

Du ska inte

- vara för hurtfrisk och säga sådant som ”detta har hänt fler”, ”ryck upp dig”, ”snart mår du bättre”, ”det är inte så farligt” och ”kom igen”
- prata själv för att dämpa din egen ångest
- uppmuntra anklagelser mot utomstående
- tro att du måste skydda den andra från verkligheten
- tro att en person som till det yttre verkar lugn, inte behöver din hjälp
- avbryta, såvida det inte är helt nödvändigt

Olika förväntningar

Vi har ofta inlärdade föreställningar om andra människor baserade på yttre kännetecken eller kunskap om andra människors grupptillhörighet i samhället. Detta kan användas för att ordna en värld av många intryck till något begripligt. Just i mötet med främlingar gör vi sådana sekundsabba

bedömningar och klassificeringar av andra på basis av klädsel, frisyr, kroppsbyggnad och liknande. Dessa klassificeringar kan på ett olyckligt sätt styra vårt bemötande av främlingen, som i det här fallet är vittnet eller målsäganden.

I mötet mellan vittnesstöd och vittne eller målsägande finns ömsesidiga förväntningar som både är medvetna och omedvetna. Att känna till och kunna hantera dessa förväntningar är betydelsefullt för att ett samarbete ska kunna utvecklas. Känslor, önsknings, fantasier, attityder och förväntningar kan höra samman med minnen av personer från det förflutna. Till exempel kan en person påminna om en auktoritär lärare från skoltiden eller en förtroendeingivande nära släkting.

Kroppsspråk

Om vi är uppmärksamma på vårt kroppsspråk kan många samtal och möten gå lättare och bli mer givande. Kunskap om kroppsspråket kan öppna vägarna mellan oss och göra det lättare att umgås. En blick, en nickning eller en utsträckt hand kan säga mer än tusen ord.

Med kroppsspråk menas den icke-verbala kommunikationen mellan människor som innefattar bland annat gester, mimik, beröring och klädsel. Kroppsspråket kan förmedlas genom rörelser av armar och ben, kroppshållning, hur man står, sättet att sitta, hållning på huvud och hals, ansiktsuttryck och ögonrörelser. Genom kroppsspråket kan man utläsa om en människa är exempelvis glad, arg, ledsen, osäker eller rädd. Om inte kroppsspråket hänger ihop med det som den andra säger, kan det lätt uppstå missförstånd. Det är helheten som bedöms och det är först genom hela sammanhanget som vi kan göra en värdering. Det anses att orden endast svarar för cirka 20% av kommunikationen mellan människor och att resterande 80% förmedlas genom kroppsspråket!

Undersökningar visar att avsändarens ansikte är det mest pålitliga när man ska avgöra en persons sinnesstämning. Det är synintrycket som avslöjar glädje, förvåning, vrede eller förakt. Rädsla upptäcker man däremot oftast på rösten. För att förstå den andras känslomässiga situation måste man iakttä ansiktsmiksen, munnen, ögonens rörelser och pupillens storlek. Tårar och skratt är uttryckssätt som vi tror är lätta att tolka. Men tårar kan uttrycka många saker, både sorg, glädje och raseri. Skratt kan vara tecken på glädje och vänlighet. Men vi kan också börja skratta när vi är rädda eller när vi upplever något förskräckligt.

För en god kommunikation med sina medmänniskor är det också bra att veta att de flesta människor har olika fysiska revirzoner och upplever att integriteten kränks om någon som inte är välkommen överträder en zongräns. En gräns finns vid intimzonen som utgörs av vår egen kropp. Den som varit utsatt för våld eller sexuella övergrepp kan ha svårigheter med att bli fysiskt berörd av en okänd person, även om det bara är ett handslag eller en lätt beröring på armen. Intimzonen har tidigare blivit kränkt och minnet lever kvar. En annan revirzon är den sällskapliga zonen eller det personliga avståndet. Avståndet här i västvärlden är ungefär en armlängd och är det avstånd man naturligt håller när man möter eller samtalar med någon. Om någon kommer innanför denna vår privata sfär känner vi oss i regel besvärade och tar gärna ett steg bakåt. Hur stor denna privata sfär är varierar i olika kulturområden.

Kulturella skillnader finns också när det gäller ögonkontakt. I många av Asiens och Afrikas kulturer betraktas det exempelvis som ohövligt om man tittar någon rakt i ögonen när man hälsar. I väst ingår däremot en fast blick i hälsningsritualen. I många kulturer är det också ett sätt för yngre eller underordnade personer att visa respekt när de under samtal undviker att se äldre eller överordnade i ögonen. Ett sådant beteende kan i väst tolkas som att man inte riktigt talar sanning vilket kan leda till stora missförstånd och problem.

Att samtala om

- Diskutera olika föreställningar och förväntningar som vi kan ha på olika människor eller grupper av människor och vilka konsekvenser detta kan få.
- Pröva med ett rollspel för att uppleva mötet mellan vittnesstöd och vittne eller målsägande. Använd fallbeskrivningarna i kapitel 6. Låt gärna en eller två personer vara observatörer under rollspelet.

6. VÅLD I NÄRA RELATIONER

För 150 år sedan var Sverige ett öppet patriarkalt samhälle. Mannen utövade sitt husbondevälde med makt över alla familjemedlemmar och han hade rätt att använda våld mot såväl sin hustru som sina barn. Först 1864 upphörde den äkta mannens "agarätt" gentemot hustrun. Under slutet av 1800-talet och under hela 1900-talet har en lång serie reformer successivt luckrat upp det patriarkala väldet och kvinnor har fått fler rättigheter och större makt över sina liv. Det dröjde dock ända till 1965 innan våldtäkt inom äktenskapet kriminaliserades och till 1982 innan kvinnomisshandel i hemmet fördes in under allmänt åtal. Vad gäller barnens rättigheter förbjöds skolaga 1958 och först 1979 infördes förbudet för föräldrar att använda våld mot sina barn.

Mäns våld mot kvinnor

Trots att det numera är förbjudet förekommer våldet fortfarande. Mäns brott mot sina fruar, sambor och flickvänner har ofta en annorlunda problematik än annan våldsbrottslighet. Brotten är förknippade med mycket skuld, skam och osynliggörande. Även om kvinnomisshandel har börjat synliggöras och debatteras i Sverige under senare år är det fortfarande många som saknar förståelse för och kunskap om problematiken. Ännu är det många som fastnar på frågan "Varför går hon inte?" och därigenom omedvetet lägger ansvaret för våldet på kvinnan. Som vittnesstöd bör man ha tillräcklig förståelse och kunskap för att bemöta kvinnorna på ett bra sätt när de kommer till domstolen.

Våldets omfattning

År 2001 genomförde en forskargrupp en stor undersökning om våld mot kvinnor i Sverige, *Slagen dam*, på uppdrag av Brottsoffermyndigheten. Nästan hälften av kvinnorna uppgav att de någon gång efter sin 15-årsdag hade utsatts för våld av en man. Med våld avses i undersökningen fysiskt våld, sexuellt våld och hot. En tredjedel av alla kvinnor i Sverige har enligt undersökningen någon gång utsatts för sexuellt våld av en man.

När det gäller våld inom parrelationer har mer än en tredjedel av de kvinnor som har varit gifta eller sambo utsatts för våld av den tidigare partnern. För majoriteten har våldet inträffat vid flera tillfällen. Av kvinnor som har erfarenhet av pojkvänner, dvs. när man inte bott ihop, har 15% varit utsatta för våld av pojkvännen.

Siffrorna är skrämmande höga och en stor del av våldet försiggår i tystnad utan att någon får kännedom om det. Bara 15% av de utsatta kvinnorna uppgav i undersökningen att de hade polisanmält det senaste brottet. Sannolikt är det våldet inom sexuella relationer, ofta utövat i hemmet, som är det mest dolda och det som upplevs som mest skamfyllt av båda parterna. Undersökningen *Slagen dam* visar dock tydligt att kvinnor drabbas av mäns våld och kränkningar överallt i samhället, såväl i hemmet som på offentliga platser. Några frizoner för kvinnor tycks inte finnas.

Varför kränker män sin partner?

Det finns olika sätt att försöka förklara varför så många män i det vi brukar tänka på som ”jämställda Sverige” använder våld mot den kvinna de valt att leva tillsammans med. Lite grovt uppdelat kan man säga att de viktigaste förklaringsmodellerna antingen tar sikte på individen, på familjen eller på samhällsstrukturer.

Så kallade *individualpsykologiska modeller* betonar det sociala arvet och tar hänsyn till mannens personlighetsdrag och hans specifika levnadsomständigheter. Kanske misshandlar han för att han har dålig självkänsla och känner behov av att hävda sig? Kanske har män som misshandlar haft en svår barndom som innehöll mycket våld? Kanske kan arbetslöshet eller social utslagning vara orsaken? Individualpsykologiska modeller innebär att man försöker förklara våldet med att den enskilde mannen av en eller annan anledning är psykiskt pressad, psykiskt avvikande eller till och med psykiskt sjuk. Synsättet har som utgångspunkt att det i vårt samhälle är ett avvikande och onormalt beteende att en man använder våld mot en närstående kvinna.

Socialpsykologiska förklaringsmodeller ser på samspelet mellan kvinnan och mannen i deras relation. De ses som jämbördiga parter och bådas delaktighet betonas. Kommunikationen mellan dem har brutit samman och våldet ses som en följd av detta. Även människors rotlöshet, våldet i media, liksom boendeformer och arbetslivets, alternativt arbetslöshetens påfrestningar, används för att söka förklaringar till våldet. Detta är ett kritiserat synsätt eftersom man fokuserar på de motsättningar som finns i vissa familjer och tar för givet att det råder en maktbalans, fastän det fortfarande finns systematiskt skilda förväntningar på parterna som är knutna till manligt och kvinnligt. Synsättet individualiserar och privatiserar misshandeln, återigen handlar det då om ett vi och de-tänkande.

Det som man brukar kalla *strukturella förklaringsmodeller* tar sikte på den manliga dominans som genomsyrar samhället och kvinnors och mäns sociala kön. Använder kanske män våld för att de har uppfostrats i en kultur där manligt våld är ganska acceptabelt? För att det trots allt är ”manligt” att vara aggressiv och den som bestämmer? Ett strukturellt synsätt är att se mäns våld mot kvinnor som något som ligger ytterst på skalan för den manliga dominansen över kvinnor i samhället och ett uttryck för det strukturella förtryck av kvinnor som finns omkring oss. Kvinnovåldet blir då bara en fortsättning på att pojkar får mer utrymme i klassrummen, att män får högre lön och fler befordringar, att män har mer ekonomisk och politisk makt, att män utnyttjar kvinnors kroppar i prostitution, att män köper pornografi där kvinnor förnedras...etc. Misshandel och sexuellt förtryck ses som en (extrem) variant av mäns maktutövning över kvinnor.

Sanningen är förmodligen att man måste ha många perspektiv samtidigt för att förstå våldet. Det strukturella synsättet förklarar att det just är män som (i stor skala) slår kvinnor och inte tvärtom. Utan att ha det samhällseliga maktförhållandet mellan könen som ram kan männens våld inte förklaras på något tillfredsställande sätt. Vissa har försökt föreslå att det skulle finnas biologiska förklaringar – som manliga hormoner – till våldet men det finns alltför mycket som talar emot en sådan förklaring. Till exempel förklarar inte hormonnivån varför mannen systematiskt misshandlar just ”sin” kvinna. Men även om ett könsmaktsperspektiv ger en samhällelig ram inom vilken våldet kan förstås, är det inte samhällsstrukturer, utan individer, som slår. Alla män är inte hustrumisshandlare. Därför måste det också till ett mer individuellt synsätt för att förklara varför den enskilde personen väljer att använda våld.

Den viktigaste insikten är kanske att det, med den kunskap vi har i dag, inte på ett enkelt sätt går att skilja ut vilka män som misshandlar sin partner. Svenska kvinnor misshandlas av män som är arbetslösa, alkoholmissbrukare och uppenbart psykiskt instabila. Svenska kvinnor misshandlas också av präster, advokater och läkare, som av omgivningen uppfattas som trevliga, charmerande och socialt välanpassade. En annan viktig insikt är att det manliga våldet är så pass vanligt att det är svårt att marginalisera männen som slår och stämpla dem som udda eller sjuka.

”Varför går hon inte?”

Varför går inte *han*? Ansvaret för våld måste alltid läggas där det hör hemma, nämligen på den som utövar våldet. Ovan har vi försökt beröra

frågan varför män misshandlar sin partner. Den vanligaste frågan därefter brukar vara ”Men varför går hon inte?” Frågan är naturlig. Varför stannar en kvinna hos en man som behandlar henne illa? Varför ringer hon inte omedelbart till polis, släkt och vänner? Varför slår hon inte larm, kör ut mannen ur bostaden eller tar sitt pick och pack och flyr? Hur kan det komma sig att hon tiger, stannar och ”finner sig i” sin situation?

Ja, i likhet med vad som har sagts ovan vet vi att våldet är så pass vanligt förekommande att det inte går att marginalisera kvinnan och säga ”hon är konstig” eller ”det måste vara något fel på henne”. Även om det är lockande – som alltid med saker som skrämmer oss och hotar vår bild av världen – att tro att individerna i en misshandelsrelation inte är riktigt ”normala”, att de på något sätt avviker från ”oss andra” är det precis som sagts ovan angående män som misshandlar, en förklaring som inte riktigt håller.

För att förklara hur misshandel uppkommer och kan fortsätta i ett sexuellt förhållande brukar man tala om en normaliseringsprocess. Den man som vid den första träffen på en bioföreställning ger kvinnan en örfil kan nog räkna med att kvinnan aldrig mer vill träffa honom. Problemet med relationsvåldet är i stället att våldet vanligen kommer gradvis när en relation redan hunnit etableras. Det börjar ofta som ett subtilt förtryck, där mannen börjar utöva kontroll över kvinnan, som förvärras och så småningom utvecklas till våld. Den process där våldet gradvis blir ett normalt inslag i parternas vardag som accepteras och till och med försvaras av dem brukar kallas för våldets normaliseringsprocess. Från att kvinnan första gången förklarar våldet som en olyckshändelse suddas hennes gränser så småningom ut för vad som är acceptabelt. Den psykiska nedbrytningen förstärks av att mannen skiftar mellan att vara god och ond, mellan våld och värme.

Man kan också få en bättre förståelse för hur misshandelsrelationer kan uppkomma och bestå om man inser att det även i ”vanliga” heterosexuella parrelationer, det vill säga sådana där det inte förekommer våld, oftast finns en manlig överordning och en kvinnlig underordning. Våra föreställningar om kärlek, om ett förhållande, om att vara kvinna och om att vara man, bygger helt enkelt på detta. Det innebär att flertalet överenskommelser inom relationen faktiskt sker på mannens villkor.

Ett exempel

Ett par träffas på en fest. De blir passionerat förälskade och flyttar ihop en tid senare. Relationen blir viktig för dem båda och andra avundas den

kärlek och tvåsamhet de utstrålar. Båda skär ner på andra kontakter och aktiviteter för att få mer tid med varandra. Efter en tid börjar hon ändå känna sig lite instängd. Ett par väninnor föreslår en semesterresa med det gamla "tjejgänget" och hon säger genast ja. Mannen blir besviken, tycker att hon borde pratat med honom innan hon bestämde sig. De är ju ändå två nu, hon har inte längre bara sig själv att ta hänsyn till. De börjar gräla men hon står fast vid sitt beslut att åka. Plötsligt träffar ett knytnävsslag henne i ansiktet. Våldet chockerar dem båda. Han är förkrossad och ber om förlåtelse. Han säger att han bara vill ha henne för sig själv för att han älskar henne så mycket men att hon naturligtvis ska resa bort med väninnorna om det är så viktigt för henne.

Nästa dag köper han rosor till henne och påpekar att de haft det stressigt den senaste tiden. Han föreslår att de den kommande semesterveckan ska resa bort till något fint ställe tillsammans, tala igenom det inträffade och i lugn och ro ägna sig åt varandra. Hon har investerat mycket känslor i relationen och tycker att han förtjänar en chans att visa att han inser sitt misstag. Hon beslutar att prioritera sin kärleksrelation, väljer bort väninnorna och reser på en underbar semester med mannen.

Vid nästa konflikttillfälle är minnet av slaget närvarande för dem båda. Hans svartnande blick är tillräcklig för att hon ska ge vika. Hon anpassar sig också i nästa gräl, vill inte ta några risker, tycker inte att saken är värd det. Det andra våldstillfället kommer att dröja länge, en bagatell utlöser det. Han ber på nytt om förlåtelse, gråter, klandrar sig själv och lovar att det aldrig ska hända mer. Hon vill så gärna tro honom och i försoningen får hon igen uppleva närhet och slösande kärlek. Nya kriser uppstår i relationen och våldet återkommer, liksom tårar, ånger och försoning. Hon kräver att han ska söka hjälp för sitt beteende och han lovar att tänka på det. Efter en längre tids lugn, utan våld, kommer hon sent hem från en personalfest. Mannen är upprörd och plågar henne med ett långt, aggressivt och kränkande förhör om exakt vad hon gjort och sagt under kvällen. Förhöret får ett mycket våldsamt slut och den här gången lägger han ansvaret för våldet på henne. Hon har betett sig egoistiskt och struntat i hans känslor och därigenom provocerat fram våldet anser han. Det är hennes fel att han slår.

Tiden går, hon försöker undvika situationer som upprör honom, relationen tar mycket av hennes tid och kraft, och mannen börjar dessutom kritisera henne allt oftare. Han tycker att hon är egoistisk, oansvarig och slarvig. Hennes självkänsla krymper, vissa dagar avskyr hon både sig själv,

mannen och sitt liv. Hon börjar känna sig misslyckad som människa och värdelös som kvinna. Hon försöker hålla skenet uppe för omvärlden, men isoleringen tilltar. Senaste gången han var våldsam fick hon så mycket blåmärken att hon inte kunde visa sig ute och fick lov att sjukskriva sig. Hon skulle skämmas ihjäl om folk förstod. Hon förstår inte hur allt blev så här. Hon känner förakt och hat mot sig själv och kan inte se någon väg ut. När hon försöker tala med mannen säger han att han inte kan leva utan henne och att om hon lämnar honom kommer han att döda både henne och sig själv. För om inte han får ha henne ska ingen annan få henne heller. Dessutom har hon blivit gravid...

Att bryta upp

Att bryta upp från en våldsrelation kan ses som en process. De flesta separationer är svåra och i ett våldsförhållande är banden mellan parterna ofta starka. Precis som i andra förhållanden kan det vara svårt att värdera det positiva och det negativa i relationen, och ofta saknar kvinnan i en misshandelsrelation någon att resonera med. Mannen har inte bara dåliga utan också goda sidor och relationen kan fortfarande innehålla varma känslor. En misshandlad kvinna gör i regel mellan tre och fem försök innan hon kan komma loss – om hon lyckas. Studier visar att förklaringar till att kvinnan inte lämnar mannen är rädslan för en upptrappning av våldet och rädslan för att förlora eventuella gemensamma barn. Ekonomiska och sociala faktorer kan också utgöra hinder. Den isolering som en misshandlad kvinna utsätts för kan också medföra att hon efter en tid inte har några personliga kontakter eller relationer kvar förutom relationen till mannen. Detta försvårar också uppbrottet, både psykiskt och praktiskt, eftersom hon i många fall inte har någonstans att ta vägen. Här kan t.ex. kvinno- och brottsofferjourerna ha stor betydelse genom att erbjuda hjälp i form av personligt stöd och i vissa fall även boende.

Om kvinnan slutligen bestämmer sig för att flytta och sedan återvänder till den våldsamme mannen kan hon av omgivningen uppfattas som virrig, obeslutsam och egentligen ointresserad av hjälp. Med insikt i kvinnans situation och hur ett misshandelsförhållande fungerar kan man bättre förstå varför hennes agerande och reaktioner inte alltid motsvarar vad man upplever som rationellt.

Våld mot barn

Många barn växer i dag upp under bra och trygga förhållanden. Det finns dock barn som av olika skäl lever i utsatta situationer. Barn som växer upp i familjer där mamman misshandlas är ofta bortglömda barn. I takt med att kunskapen om mäns våld mot kvinnor växer fram, synliggörs även barnens utsatta situation i dessa miljöer. En grundläggande förutsättning för barns liv är deras familjer. Barns rätt till omsorg, trygghet och en god fostran ska tillgodoses av föräldrarna. Våldet i nära relationer skiljer sig från det våld som utövas av en okänd gärningsman. Det finns oftast inga vittnen till det våld som utövas i hemmet, utan övergreppen sker i det fördolda. Barn är också mycket lojala mot sina föräldrar och kan även vara hotade till tystnad. De berättar sällan för utomstående om sina problem och även om de gör det kan det förekomma att deras berättelser inte tas på allvar. Dessutom gör brister i informationen mellan myndigheter att upptäckter och möjligheter till insatser försvåras.

Våldets omfattning

Mörkertalet är mycket stort när det gäller brott mot barn, särskilt i fall när en närstående är förövare. Kriminalstatistiken över polisanmälda brott säger därför bara en del av sanningen om den faktiska omfattningen av misshandel och andra övergrepp mot barn.

År 2000 anmäldes 928 brott rubricerade som misshandel mot barn 0–6 år respektive 5 635 brott mot barn 7–14 år. År 2000 begicks närmare tre fjärdedelar av den polisanmälda misshandeln mot yngre barn av en bekant förövare inomhus. Antalet polisanmäla brott har ökat mycket kraftigt. Under de senaste tio åren har antalet anmälda misshandelsbrott mot 0–6-åringar nästan fördubblats och när det gäller 7–14-åringar har de nära tredubblats.

I Brottsförebyggande rådets studie av polisanmäld misshandel mot 0–6-åringar inom familjen (BRÅ-rapport 2000:15) konstaterades att ökningen av de anmälda brotten berodde på en ökning av anmälningsbenägenheten och inte på en faktisk ökning. Attityderna till kroppslig bestraffning har också förändrats kraftigt. Andelen svenska vuxna som var positivt inställda till kroppslig bestraffning av barn var 53% 1965 och 11% 1994.

När det gäller sexualbrott mot barn tyder offerundersökningar som genomförts i Sverige och i Norden på att 9–19% av alla kvinnor och 3–9% av

alla män har varit utsatta för någon form av sexuella övergrepp före 18 års ålder. Endast mellan 5-10% av dem som varit utsatta uppger att händelsen polisanmäls. Ungefär hälften av dem har inte berättat om brottet för någon alls.

I Barnmisshandelskommitténs slutbetänkande (SOU 2001:72) redovisas en studie som visar att ungefär 10% av alla barn någon gång – på ett eller annat sätt – upplevt våld i hemmet och att ungefär 5% upplever det ofta. Mot bakgrund av att en femtedel av Sveriges befolkning är barn synliggörs ett stort problem när brott mot barn blir mer kända.

Att tvingas bevittna våld

Under senare år har våld mellan vuxna i en familj börjat betraktas även som en form av misshandel riktad mot de barn som bevittnar våldet (psykisk misshandel). Forskning visar att barn som växer upp i våldets närhet i princip alltid är medvetna om misshandeln och männens våld mot kvinnorna påverkar också barnen. Att utsättas för psykisk misshandel genom att bevittna våld eller övergrepp inom familjen kan många gånger vara lika traumatiskt som att utsättas för fysisk misshandel. För barn som växer upp i våldets närhet är risken också stor att de själva drabbas av fysisk misshandel.

Frågan om barn som bevittnar våld i sin familj är att se som brottsoffer i juridisk mening är i dag en rättspolitisk fråga. Den gällande svenska lagen om misshandel utesluter inte att misshandel kan vara psykisk, men det finns ingen rättspraxis där domstolar har ansett att dessa barn är att betrakta som målsägande. I Nya Zeeland finns däremot en lagstiftning som tydligt säger att barn som blir vittne till våld mot en närstående också själva är brottsoffer.

Barns rättigheter

Föräldrabalken stadgar att barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. I FN:s konvention om barns rättigheter är den grundläggande synen att barn är självständiga subjekt med egna rättigheter och skyldigheter och att vuxna ska respektera barns fulla människovärde. Konventionens portalparagraf stadgar att barnets bästa alltid ska komma i främsta rummet.

Socialtjänsten har det yttersta ansvaret för att barn som behöver samhällets skydd får stöd och hjälp. I socialtjänstlagen stadgas att socialnämnden ska verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden. Men för att kunna bevaka barnens intressen behöver nämnden hjälp med att få uppgifter om när det föreligger misstanke om att ett barn far illa. Socialtjänstlagen stadgar att var och en som får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till en underårigs skydd bör anmäla detta till nämnden. I lagtexten framträder allas vårt ansvar för barnen med en uppmaning till oss som medborgare och medmänniskor att slå larm när vi misstänker att barn misshandlas eller på annat sätt far illa i sin hemmiljö.

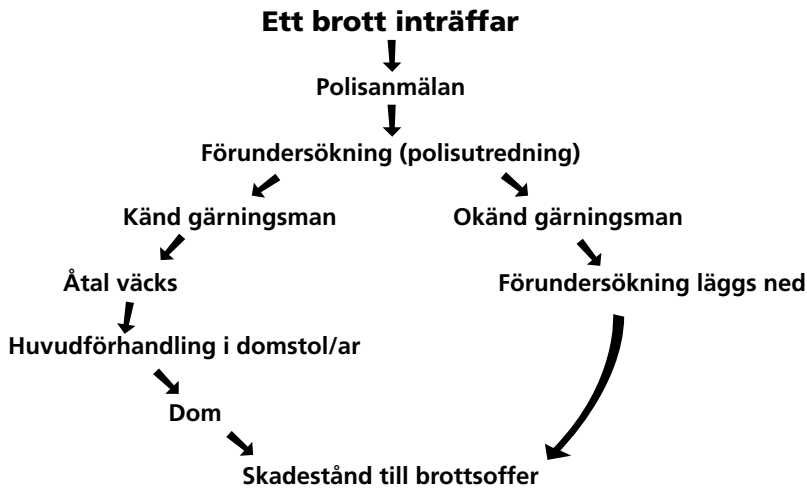
Att samtala om

- När borde relationen mellan kvinnan och mannen i exemplet ha avbrutits? Av vem?
- När bör man anmäla att ett barn far illa? Gör vi det?

7. RÄTTSPROCESSEN

För många vittnen och målsägande är det en ny värld som öppnar sig när de hamnar i en rättsprocess. Det är oftast första gången de ska delta i en rättegång och för många rör det sig om det första besöket över huvud taget i en domstol. Situationen kan väcka osäkerhet och rädsla. Bemötandet från de juridiska aktörerna och från vittnesstöden kan avgöra om personen ska få förtroende för rättsväsendet.

Ett ärendes gång

Aktörer i den rättsliga processen

I den rättsliga processen är flera myndigheter och personer inblandade. De mest kända, vid sidan av vittnen och målsägande som tidigare presenterats, är troligen polisen, åklagaren, försvarsadvokaten, den åtalade (tilltalade) och domstolen som slutligen dömer i målet. Under de senaste åren, i takt med ökade insikter om brottsoffers utsatta ställning, har emellertid tillkommit några rättsliga aktörer som kanske inte är lika väl kända.

Målsägandebiträdet är en juridiskt kunnig person vars uppgift är att ta tillvara målsägandens intressen i målet och lämna hjälp och stöd under förundersökning och huvudförhandling. Målsägandebiträdet ska också hjälpa målsäganden att föra talan om skadestånd om detta inte görs av

åklagaren. Många insatser är av juridisk natur, men i uppgiften ligger också en viss skyldighet att förmedla adekvat hjälp av till exempel psykologiskt och kurativt slag. Alla brottsoffer har inte rätt att få ett målsägandebitråde förordnat. Målsägandebitråde kan man få vid sexualbrott om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av biträde. Vid andra allvarliga brott krävs att man kan anta att målsäganden har ett behov av biträde och vid vissa brott krävs det att målsäganden har ett särskilt behov för att biträde ska förordnas. Målsägandebiträdet får förordnas så snart en förundersökning har inletts. Åklagaren ska se till att ett biträde förordnas när behov finns, men en målsägande kan också själv framställa en begäran. Målsäganden meddelar då polis eller åklagare, som är skyldiga att framställa målsägandens begäran till domstolen. Det är domstolen som beslutar i ärendet. Målsäganden kan också vända sig direkt dit. Om en begäran om målsägandebitråde avslås har målsäganden möjlighet att ändå ta med sig en person som biträde. Då måste målsäganden dock betala ersättning till den personen själv. Ett målsägandebitråde som är förordnat av domstolen är kostnadsfritt för målsäganden.

Målsäganden kan också ha en särskild *stödperson*. En sådan har inga juridiska befogenheter, utan har som viktigaste uppgift att ge stöd och trygghet. Någon från en brottsofferjour, en god vän, en släkting eller någon från socialtjänsten kan vara stödperson. Stödpersonen kan följa med målsäganden både vid förhör under förundersökningen, om det inte är till men för utredningen, och under huvudförhandlingen. En stödperson har ingen rätt till ersättning.

Om brottsoffret är under 18 år kan det hända att hon eller han företräds av en *särskild företrädare för barn*. En sådan företrädare förordnas av domstolen, efter ansökan från åklagaren, om det kan befaras att barnets vårdnadshavare inte tar tillvara barnets rätt under förundersökning eller rättegång. Särskild företrädare för barn får endast den vara som på grund av sina kunskaper, erfarenheter och personliga egenskaper är särskilt lämplig för uppdraget. Det kan vara en jurist eller en annan person.

Polisanmälan och förundersökning

Proceduren

Utifrån en polisanmälan beslutar åklagaren eller polisen om förundersökning ska inledas. En polisanmälan kan göras av vem som helst som misstänker att ett brott har begåtts. Polisen kan också på eget initiativ skriva

en anmälan, om det på något sätt kommer till polisens kännedom att det finns skäl att misstänka att ett brott begåtts. Under förundersökningen är det polisens uppgift att utreda om ett brott har skett och i så fall vem som har begått det. Om brottet är av enkel beskaffenhet leder polisen i allmänhet förundersökningen. Vid övriga brott ska åklagaren leda förundersökningen.

Under förundersökningen förhör polisen den misstänkte gärningsmannen samt målsäganden och vittnen om sådana finns. Polisen samlar också in annan bevisning och sammanställer sedan uppgifterna i ett så kallat förundersökningsprotokoll, som åklagaren har som utgångspunkt för att bedöma om det finns tillräckliga skäl att väcka åtal. Beslut om åtal fattas av åklagaren. Om åtal inte väcks utan förundersökningen läggs ned kan det bland annat bero på brist på bevis eller på att gärningen inte utgör ett brott. Också polisen kan på vissa grunder bestämma att lägga ned en förundersökning, t.ex. på grund av uteblivet spaningsresultat.

Ett beslut att inte väcka åtal kan omprövas, exempelvis om nya omständigheter kommer fram. Målsäganden kan också begära att en åklagares beslut att inte väcka åtal ska överprövas av överåklagaren.

Information – en rättighet

En pågående förundersökning ska enligt sekretesslagen vara sekretessbelagd, även för målsäganden. Först när förundersökningen är avslutad har målsäganden rätt till en kopia av förundersökningsprotokollet.

Målsägandens rätt till information är reglerad i 13–14 §§ förundersökningskungörelsen (FuK). Där anges att målsäganden har rätt att få information om möjligheten till skadestånd, ersättning enligt brottsskadelagen, stödperson, rättshjälp, rådgivning och – om det kan vara aktuellt – målsägandebiträde och besöksförbud. Målsäganden ska också få information om vilka myndigheter och organisationer som kan lämna stöd och hjälp till brottsoffer. Vidare ska målsäganden tillfrågas om hon eller han vill bli underrättad om att förundersökningen ska läggas ned eller inte inledas, att åtal inte ska väckas och tidpunkten för eventuell huvudförhandling och dom. Målsäganden ska alltid underrättas så snart åtal har beslutats. Skyldigheten att lämna information till målsäganden åligger polisen och åklagaren.

Många brottsoffer känner sig besvikna över att åklagaren inte tar någon personlig kontakt med dem under förundersökningen. Många tror att åklagaren ska vara på "deras sida" och vara deras egen juridiska företrädare. Åklagaren är emellertid bunden av objektivitetsprincipen och måste förhålla sig neutral, även om hon eller han i vissa fall har – och kanske i ännu fler fall borde ha – kontakt med målsäganden. Målsäganden kan dock alltid kontakta den aktuella åklagarkammaren om frågor uppstår.

Vittnen har ingen särskilt reglerad rätt till information under förundersökningen. Inte sällan förhörs vittnen bara en gång av polisen och vet sedan inte vad som händer i ärendet förrän de kallas till domstolen för att vittna. Ibland kan det gå mycket lång tid däremellan.

Huvudförhandling

Om förundersökningen lett fram till åtal för brottet, ska åtalet prövas av en domstol vid en huvudförhandling. Domstolen ska då ta ställning till om det kan anses bevisat (ställt utom rimligt tvivel) att den åtalade begått brottet. I brottmål är tingsrätten första instans. Om målet sedan överklagas går det vidare till hovrätten och som tredje och sista instans finns Högsta domstolen.

Kallelser

Till huvudförhandlingen kallas målsäganden om hon eller han är part i målet eller om ett förhör med målsäganden har begärts. Då skickar domstolen en kallelse och målsäganden är i regel skyldig att komma personligen till huvudförhandlingen.

Vittnenas första kontakt med domstolen sker också oftast genom kallelsen till huvudförhandlingen. Domstolen är skyldig att i denna lämna uppgifter om parterna och målet samt kort beskriva vad vittnesförhöret gäller. Vittnet ska också informeras om sina rättigheter och skyldigheter. Därför måste kallelsen bland annat innehålla upplysningar om att ett vittne som inte kommer till förhandlingen under vissa förutsättningar kan tvingas betala ett vite eller till och med hämtas till domstolen av polis.

Många vittnen och målsägande tycker att kallelserna är bryskt och otrevligt formulerade. Som en första kontakt med domstolen är detta naturligtvis olyckligt.

I vissa, oftast enklare, mål kan domstolen bestämma att vittnet eller målsäganden inte behöver vara personligen närvarande vid rättegången utan kan höras per telefon. Då kan personen kallas att inställa sig hos någon myndighet, till exempel polisen, på orten där hon eller han vistas. Det kan också hända att man får använda telefonen i bostaden eller på arbetsplatsen. Domstolen ringer sedan upp när det är dags för förhöret. Alla som är närvarande i förhandlingssalen kan lyssna på samtalet och parterna har också möjlighet att ställa frågor. På vissa domstolar finns även en möjlighet att delta i förhandlingen genom videokonferens.

I rättssalen

Tingsrätten består vid huvudförhandlingen som huvudregel av en lagfaren domare (juristdomare) samt tre politiskt tillsatta nämndemän. Alla fyra är *domare* och ska efter huvudförhandlingen bestämma hur tingsrätten ska döma i målet. Juristdomaren är ordförande och leder förhandlingen. Längst fram i salen, tillsammans med domstolens ledamöter, sitter också en *protokollförare* som är anställd vid domstolen. Protokollföraren kan vara notarie (jurist) eller domstolssekreterare.

I hovrätten består domstolen i regel av tre lagfarna domare och två nämndemän. Närvarande vid huvudförhandlingen är också en *åklagare* vars uppgift är att å statens vägnar styrka åtalet, det vill säga lägga fram bevisning som kan övertyga domstolen om att den åtalade har begått brottet. Åklagaren får dock inte släppa kravet på saklighet och objektivitet, utan har också ett ansvar för att förmildrande omständigheter eller sådant som talar för den tilltalades oskuld, inte undanhålls. Åklagaren har också till uppgift att i många fall föra fram målsägandens begäran om skadestånd och presentera bevisning för att styrka skadeståndsanspråket. Åklagaren lyder under åklagarmyndigheten som är helt fristående från domstolen.

Om *målsäganden* är kallad sitter hon eller han bredvid åklagaren under huvudförhandlingen. Målsäganden är oftast både part i målet (om skadeståndstalan förs eller åtalet biträds) och bevisperson. Som part har målsäganden en mer självständig ställning och fler rättigheter under rätte-

gången, exempelvis rätten att förebringa egen utredning och bevisning. Som bevisperson har målsäganden till uppgift att berätta om händelsen för att åklagaren ska kunna styrka åtalet.

Vid sin sida kan målsäganden också ha ett *målsägandebiträde* och/eller en *stödperson*, vars uppgifter tidigare har beskrivits.

I förhandlingssalen närvarar också *den åtalade* (i domstolen även kallad *den tilltalade*) och dennes *försvarsadvokat* om en sådan finns. En del enkla brottmål kan under vissa förutsättningar avgöras även om den åtalade personen inte kommer.

Om *vittnen* ska höras får de inte delta inne i förhandlingssalen förrän de ska avlägga sitt vittnesmål. De får vänta utanför och kallas in när det blivit deras tur. Efter att de har vittnat kan de, om de vill, sitta ner i salen på åhörarpåsar och lyssna på resten av huvudförhandlingen.

Eftersom svenska domstolsförhandlingar i regel är offentliga kan det också hända att det finns utomstående *åhörare* närvarande i rättssalen. Det kan vara skolklasser, journalister, studenter, kamrater och anhöriga till parterna eller bara andra intresserade. Det kan vara bra att vara förberedd på detta för den som första gången är kallad till en rättegång. I vissa mål, t.ex. sexualbrott mot barn, kan domstolen besluta om stängda dörrar vilket innebär att inga åhörare får vistas i salen eftersom känsliga sekretessbelagda uppgifter kan komma fram under förhandlingen. Domstolen kan också bestämma att en viss del av huvudförhandlingen, t.ex. personalia, ska hållas inom stängda dörrar.

Förhandlingsordningen

Vid huvudförhandlingen inför domstolen går man igenom hela målet med utgångspunkt från stämningsansökan. Ordföranden fördelar ordet och säger när var och en får prata.

Förhandlingen inleds med att ordföranden kontrollerar med parterna att inget hinder föreligger mot huvudförhandlingen. Åklagaren får därefter läsa upp åtalet, dvs. ange vad hon eller han anser att den åtalade har gjort sig skyldig till och bör dömas för. Det kallas också att åklagaren får ”framställa sitt yrkande”. Den åtalade får därefter kort säga om hon/han erkänner eller förnekar brottet. Skadeståndsyrkandet framställs också i inledningen av förhandlingen, antingen av åklagaren, målsägandebiträdet eller eventuellt av

målsäganden själv. Den åtalade får kort ange sin inställning också till detta. Åklagaren presenterar sedan utförligare grunden för åtalet. Det kallas också att ”utveckla talan” eller ”hålla sakframställan”. Om det behövs kan också målsäganden och den åtalade få tillfälle att utveckla sin talan.

Därefter sker bevisupptagning. Bevis kan vara både muntliga och skriftliga. Förhör hålls med målsäganden, den åtalade och med eventuella vittnen. Både frågan om den åtalades skuld och målsägandens skadeståndsanspråk behandlas. Normalt förhörs målsäganden före den tilltalade. Därefter förhörs tillkallade vittnen.

Om brottet inte är helt bagatellartat går man därefter igenom den åtalades personalia. Domstolen eller åklagaren redogör bland annat för tidigare straff, nuvarande levnadsomständigheter och andra personliga förhållanden som kan vara av betydelse om en påföljd för brottet sedan ska bestämmas.

Avslutningsvis får parterna sammanfatta sina synpunkter på vad som framkommit under huvudförhandlingen och argumentera för hur de anser att domstolen bör döma. Det kallas att ”slutföra talan” eller ”plädera”. Domstolens ordförande förklarar därefter förhandlingen avslutad och berättar antingen att domen kommer att avkunnas muntligen direkt efter överläggning, eller att den kommer att meddelas vid någon viss senare tidpunkt. Om domen ska avkunnas direkt får alla gå ut ur salen medan domstolens ledamöter överlägger. Via högtalarbesked brukar man sedan få veta när överläggningen är avslutad och domen färdig att avkunnas.

Målsägandeförhöret

Målsäganden kan som nämnts ha kallats till huvudförhandlingen som part eller som bevisperson. Målsäganden sitter nästan alltid med under hela huvudförhandlingen och stannar kvar på sin plats när hon eller han ska berätta om brottet, svara på frågor eller prata om skadeståndet.

Till skillnad från vad som gäller för vittnen finns inte några regler för att tvinga fram en målsägandeutsaga. Målsäganden avlägger heller inte ed och talar därför inte under straffansvar.

Målsägandeförhöret ska normalt inledas av den som har åberopat förhöret, vilket i vanliga brottmål innebär åklagaren. Målsäganden ska först på egen hand eller om det behövs, med stöd av frågor, berätta om händelsen i ett sammanhang. Först därefter får parterna och domstolen i tur och ordning

ställa frågor till målsäganden. Målsäganden ska lämna en fri berättelse, men får med domstolens medgivande använda skriftliga anteckningar som stöd för minnet.

Målsägandeförhøret är, liksom övriga delar av förhandlingen, i regel offentligt och sker i parternas närvaro. Om målsäganden är rädd för att lämna uppgifter i den tilltalades närvaro kan rätten besluta att denne ska vistas i ett annat rum under förhøret. Den tilltalade har dock alltid rätt att lyssna på förhøret via högtalare och få tillfälle att ställa frågor till målsäganden. Om det finns samma rädsla för en åhörare kan rätten besluta att inte heller denna person får vara närvarande under målsägandeförhøret.

Vittnesmålet

Som vittne är man som tidigare nämnts skyldig att inställa sig om man kallas till förhandlingen. Vittnet får vanligtvis inte vara med förrän det är dags för henne eller honom att höras utan väntar utanför rättssalen på att bli inkallad. Oftast ropas vittnets namn upp via högtalare och vittnet ombeds komma till en viss sal. Anledningen till att vittnet måste vänta utanför är att vittnesberättelsen ska kunna lämnas utan att vara påverkad av vad som tidigare sagts i rättssalen. Om det finns flera vittnen ska de höras var för sig och de bör heller inte samtala om sina vittnesmål med varandra medan de sitter och väntar.

När vittnet blir uppropat får hon eller han gå in i rättssalen och fram till den särskilda vittnesplatsen och sitta ned där. Ordföranden frågar sedan efter vittnets fullständiga namn och, om det behövs, ålder, yrke och hemvist. Ordföranden kan också kontrollera om vittnet står i någon särskild relation till någon av parterna eller till saken, eftersom det kan ha betydelse för bedömningen av berättelsen.

De flesta vittnen är sedan skyldiga att avlägga ed innan de lämnar sin vittnesberättelse. Edén lyder som följer: *”Jag (namnet) lovar och försäkrar på heder och samvete, att jag ska säga hela sanningen och intet förtiga, tillägga eller förändra.”* Edén läses av rättens ordförande och vittnet får säga efter. I brottmål får edén inte avläggas av någon som är närstående till den tilltalade, av någon som är under 15 år eller av någon med en psykisk störning som innebär att personen inte förstår edéns betydelse. Innebörden av edén är att om vittnet, sedan edén avlagts, inte håller sig till sanningen kan hon eller han straffas för brottet mened. Eftersom rättssystemet bygger på att människor berättar sanningen om vad de sett och osanningar både kan leda till att oskyldiga döms och till att skyldiga går fria, anses mened vara ett allvarligt brott.

Vittnesförhøret inleds av den som har begärt förhøret, vilket i de flesta fall är åklagaren. Först ska vittnet ges tillfälle att själv eller om det behøvs, med hjälp av stødfrågor, i ett sammanhang avge sin berättelse. Vittnet får då berätta allt hon eller han minns av till exempel synintryck, hørselintryck och hur vittnet oppfattet hændelsen eller det som saken gæller. Dærefter får parterna og domstolens ledamøter i tur og ordning ställa frågor till vittnet. Vittnet ska lämna en fri berättelse men får med domstolens medgivande använda sig av minnesanteckningar.

Vittnesförhøren är, liksom øvrige delar av förhandlingen, i regel offentlige og sker i parternas nærvaro. Om vittnen är rædda for att lämna oppgifter i den tilltalades nærvaro kan rættten besluta att den tilltalade ska vistas i ett annat rum under förhøret. Denne har dock alltid rættt att lyssna på förhøret via høgtalare og få tillfälle att ställa frågor till vittnet. Om det finns samme rædsla for en åhørare kan rættten besluta att inte heller denna person får vara nærvarande under vittnesförhøret.

Ersætning for instællelse

Vittnen og målsægende som ska høras med anledning av åklagarens talan har rættt till ersætning for kostnader og føluster de haft for att instælle sig i domstolen. De har rættt till ersætning for resekostnader från vistelseorten og tillbaka, kostnad for uppehælle samt følrorad inkomst eller annan økonomisk følrorad. Eftersom vissa maximala ersættningssnivåer finns kan man dock inte vara sækere på att få full tækning for sin faktiske følrorad. Det finns møjligheter att få følrorad for resa og uppehælle som då begærs hos den domstol där man ska høras. Genom att visa opp kallelsen kan følrorad betales ut av domstol, polismyndighet eller kronofogdemyndighet på den ort där vittnet eller målsægenden vistas. Den slutlige ersættningen bestæms og betales av domstolen i samband med huvudförhandlingen. Ersættningen är skattefri.

Direkt efter förhøret eller innan huvudförhandlingen avslutas tillfrågas vittnen og målsægende om de har några anspræk på ersætning. Det kan då vara bra att ha ræknet ut eventuell inkomstfølrorad eller resekostnad i følrorad. Det kan vara læmpligt att vittnesstødet tipsar om og hjælper till med detta ute i væntsalen. Når man framført sine anspræk inne i förhandlingsalen får man (av protokollfører eller ordfører) ett papper där det står vilken ersætning man tillerkænts. Beloppet kan man sedan kvittera ut i domstolens expedition.

Dom

Som nämnts ovan kan domen i målet antingen avkunnas omedelbart efter huvudförhandlingen eller meddelas vid ett senare datum. Den dagen domen ska meddelas kan man ringa eller gå till domstolens kansli för att få besked om utgången. Den som är part i målet får domen skickad till sig automatiskt och utan kostnad. Om man i andra fall vill ha en kopia av domen måste man begära det hos åklagaren eller domstolen.

Överklagande

En part som inte är nöjd med en dom i tingsrätten kan överklaga domen till hovrätten. I Sverige finns sex hovrätter. Överklagandeskriften ska lämnas in till tingsrätten inom tre veckor från den dag då domen meddelades. I vissa fall krävs prövningstillstånd för att hovrätten ska ta upp ett mål till prövning i sak.

Om tingsrättsdomen överklagas och prövningstillstånd beviljas, blir det en ny rättegång i hovrätten. Har inte någon av parterna klagat på domen inom tre veckor står däremot domen fast. Detta kallas att domen ”vinner laga kraft” och innebär att domen kan verkställas.

Den som inte är nöjd med en hovrättsdom kan överklaga till Högsta domstolen som är den högsta och sista instansen i brottmål. För att Högsta domstolen ska ta upp ett mål krävs dock så gott som alltid prövningstillstånd, vilket bara beviljas i vissa speciella fall.

Några allmänna principer i brottmålsprocessen

Den *ackusatoriska principen* eller *förhandlingsprincipen* innebär att rättegången är upplagd som en förhandling mellan två jämställda parter inför en opartisk skiljeman – domstolen. Åklagaren och den tilltalade är principiellt likställda parter. Parterna ska själva se till att de får den bevisning de behöver. Domstolen är emellertid skyldig att se till att målet blir uttömmande behandlat.

Enligt *officialprincipen* är de rättstillämpande myndigheterna skyldiga att se till att ett mål blir noggrant utrett. Domstolen är till exempel obunden av åklagarens brottsrubricering och ska självständigt hänföra gärningen under den straffbestämmelse där rätten anser att den hör hemma.

Den *kontradiktoriska* principen innebär att ingen ska dömas ohörd. En part ska alltid ges tillfälle att yttra sig över vad motparten anfört och över den bevisning som åberopas.

Offentlighetsprincipen innebär bland annat att huvudförhandlingar och domar är offentliga, för att samhällsmedborgarna ska få insyn i och känna förtroende för domstolarnas verksamhet. Offentligheten är dock inte undantagslös. Förhandlingar kan i vissa fall ske inom stängda dörrar eller vissa personer kan vägras närvara, och domar kan beläggas med sekretess.

Orubblighetsprincipen innebär att en domstols dom i princip ska vara orubblig och definitiv. Detta gäller sedan den har vunnit laga kraft, dvs. sedan överklagandetiden har gått ut. En begränsning av orubblighetsprincipen är institutet resning, som betyder att en lagakraftvunnen dom, under vissa mycket strikt begränsade förutsättningar, kan omprövas.

Enligt *mundlighetsprincipen* ska förbindelsen mellan domare, parter och andra medverkande i en huvudförhandling ske via talet. Argumentation, vittnesutsagor etc. ska alltså ske muntligen och inte skriftligen. Diskussioner pågår om att inskränka muntlighetsprincipen till förmån för en mer blandad, muntlig och skriftlig, handläggning.

Omedelbarhetsprincipen innebär att endast det som upptas vid huvudförhandlingen får läggas till grund för domen. Rättegångsmaterialet ska läggas fram omedelbart inför de domare som ska avgöra målet. Diskussioner pågår om att inskränka omedelbarhetsprincipen till förmån för en mer flexibel handläggning.

Koncentrationsprincipen innebär att huvudförhandling inför domstol om möjligt ska fortgå i ett sammanhang tills målet är färdigutrett och kan avgöras.

Objektivitetsprincipen innebär att bland annat åklagare, domstolar och andra myndigheter ska iaktta saklighet och opartiskhet i sin verksamhet.

Att samtala om

- Vilka fördelar och nackdelar finns det med att vittnesstödet är med i rättssalen under huvudförhandlingen? Finns personella resurser till det på Er ort? Diskutera gärna domstolens inställning med lagmannen.
- Vad kan vittnesstödet göra när ett vittne blir hotat? Vem kontaktas?
- Diskutera roller och uppgifter för de olika parterna i en rättegång. Diskutera gärna med dem om det är möjligt.
- Diskutera upplevelserna och intrycken efter studiebesöket på domstolen.

8. ERSÄTTNING TILL BROTTSOFFER

I samband med brottmålsrättegången framställs i regel krav på skadestånd från brottsoffrets sida. Ett brottsoffer kan till exempel ha rätt till ersättning för personskador, skador på föremål och kläder samt för den kränkning brottet har inneburit. För de flesta innebär det en upprättelse att bli tilldömd skadestånd i en dom. De känner att skadeståndet bekräftar att rättsväsendet trodde på deras berättelse och att samhället har markerat det klandervärda i gärningsmannens handling. Det kan dock vara en ganska lång och krånglig process innan brottsoffret får ut några pengar. Brottsoffret måste själv vara aktivt på olika sätt.

Om den åtalade personen frias i domstolen, finns för brottsoffret ändå en möjlighet att få ersättning från försäkring eller från Brottsoffermyndigheten enligt vad som framgår nedan.

Frivillig betalning

I vissa fall, men inte så ofta, både vill och kan den dömda gärningsmannen betala skadeståndet. Brottsoffret behöver då kanske bara uppge numret till det konto där hon eller han vill att pengarna ska sättas in. Om inte gärningsmannen tar initiativ till detta behöver inte heller brottsoffret göra det. Brottsoffret kan då i stället vänta på att bli kontaktad av kronofogdemyndigheten som har till uppgift att hjälpa till med indrivning av fordringar.

Kronofogdemyndigheten

Sedan 1994 skickar domstolen automatiskt en kopia på domen, när den vunnit laga kraft, till kronofogdemyndigheten på den ort där gärningsmannen bor. Fogden tar sedan kontakt med brottsoffret för att fråga om hon eller han vill ha hjälp med att driva in det utdömda skadeståndet. Den som vill ha denna hjälp måste svara ja och skicka tillbaka blanketten med förfrågan till kronofogdemyndigheten, som då utreder gärningsmannens ekonomiska situation. Om gärningsmannen har inkomster eller tillgångar som är utmätbara ser kronofogdemyndigheten till att skadeståndet utbetalas. Detta är kostnadsfritt för brottsoffret. (Den avgift som kronofogdemyndigheten tar ut läggs till den dömdes skuld.)

Försäkringsbolagen

Om kronofogdemyndigheten finner att gärningsmannen saknar förmåga att betala skadeståndet eller om gärningsmannen är okänd, kan brottsoffret ha möjlighet att få ersättning via överfallsskyddet i sin hemförsäkring. Många människor är dessutom, till exempel genom fackförbund, anslutna till kollektiva eller individuella olycksfallsförsäkringar som kan ge ersättning. Om brottet inträffat i arbetet har arbetsgivare ganska ofta en försäkring för sina anställda och man bör därför också kontrollera detta. Anmälningar till försäkringsbolag bör göras skriftligt.

Brottsoffermyndigheten

Sedan 1994 handlägger Brottsoffermyndigheten ersättningsärenden enligt brottsskadelagen. Lagen innebär att ersättning från staten kan betalas ut i form av brottsskadeersättning. Detta gäller om gärningsmannen är okänd eller inte kan betala, och om brottsoffret inte har någon försäkring som täcker skadan. Innan man ansöker om brottsskadeersättning måste man ha uttömt alla möjligheter att få ersättning från annat håll. Ansökan görs på en särskild blankett och ska skickas in till Brottsoffermyndigheten inom två år från det att det rättsliga förfarandet har avslutats. Brottsskadeersättning kan inte betalas vid alla brott men vid de allra flesta som riktar sig mot person.

9. FALLBESKRIVNINGAR

Lena och Marie

Lena och Marie, 17 och 18 år gamla, var kallade till tingsrätten i anledning av ett mål om rån. Lena var kallad som målsägande och Marie som vittne. De kände varandra sedan tidigare. Lenas mamma var med som stöd.

Vittnesstödet första intryck var att tjejerna var ganska högljudda, lite flamsiga och avvaktande, samtidigt som de visade en viss rädsla. Mamman var tyst och såg orolig ut.

Vittnesstödet tog kontakt med Lena och Marie som, trots att de verkade lite spända och nervösa, avvisade hjälpen. Mamman ställde dock några frågor och började så småningom inleda ett samtal med vittnesstödet. Efter en stund stämde tjejerna in i samtalet. Vittnesstödet frågade om de varit i en tingssal tidigare och om de visste hur en rättegång går till. Tjejerna svarade att de inte varit i någon domstol tidigare och att den enda erfarenhet de hade av rättegångar var vad de sett i amerikanska TV-serier. De trodde att en rättegång gick till på samma sätt här i Sverige. Vittnesstödet visade dem då till det särskilt inrättade vittnesstödsrummet, där han tog fram broschyren ”Att vittna i domstol”, och berättade sedan med hjälp av broschyren om de olika parternas uppgifter samt hur en rättegång går till. Det visade sig efter en stund att både Lena och Marie var rädda för den tilltalade och inte ville träffa honom. Lena började frysa och gråta. Vittnesstödet hämtade då varmt kaffe till dem alla tre. Han började tala om flickornas skola, deras framtidsplaner, fritidsintressen etc. De verkade något lugnare och stämningen började lättas. Vittnesstödet tyckte att Lena och Marie var ganska samlade när de kallades in i rättssalen.

Vittnesstödet stannade kvar och följde upp kontakten efter målets slut. Tjejerna var lättade och tyckte att det hade gått bra, även om det varit jobbigt. De var mycket tacksamma över att vittnesstödet funnits där och tagit hand om dem.

Michael

Michael, 30 år, kallades som målsägande till tingsrätten. Han hade blivit misshandlad i kön till en pub. I kallelsen från tingsrätten bifogades ett brev där det angavs att det fanns möjligheter att få vittnesstöd, samt ett tele-

fonnummer till den lokala brottsofferjouren. Michael tyckte inte att han behövde någon hjälp och tog därför inte kontakt med brottsofferjouren. När han satt i väntrummet på tingsrätten kände han sig ändå ganska uppjagad. Han funderade på vad som skulle hända under rättegången och tvivlade på att han på rätt sätt skulle kunna återge vad som hade hänt, att han skulle minnas allt. Han tänkte att det hade varit bra att ha någon där som kunde svara på hans frågor och ångrade att han inte hade kontaktat ett vittnesstöd.

Medan han väntade på att målet skulle ropas upp kom det fram ett vittnesstöd som presenterade sig och frågade om han ville ha hjälp. Michael blev lättad och passade på att ställa några frågor han funderat på. Vittnesstödet informerade om rättegångsförfarandet och förklarade att rättens ledamöter har förståelse för att man inte minns allt och att man då ska säga att man inte minns eller förklara att man inte är helt säker och aldrig låtsas att man minns mer än man faktiskt gör. Hon berättade också att den offentlige försvararen måste tillvarata sin klients intressen och att advokatens frågor ibland kan vara både ingående och lite bryska.

Eftersom det inte fanns några andra vittnen eller målsägande vid domstolen just då, följde vittnesstödet med Michael in i rättssalen och satt med under förhandlingen. Efteråt pratade de och Michael berättade hur han hade upplevt rättegången. Vittnesstödet talade om för honom att hon tyckte att han hade varit klar och tydlig i sin redogörelse av händelsen. De avslutade kontakten med att vittnesstödet sa att Michael kunde vända sig till den lokala brottsofferjouren eller till Brottsoffermyndigheten om det skulle uppkomma nya frågor eller problem, till exempel svårigheter med att få ut skadeståndet.

Pirjo

Pirjo, 27 år, var kallad till tingsrätten som vittne i ett mål om olaga hot. Händelsen hade skett i en affär där hon då arbetade. Hon kom till rättegången i sällskap med tre goda vänner. Vittnesstödet tog en första kontakt men Pirjo var lite avvaktande. Så småningom följde hon ändå med till det särskilt inrättade vittnesstödsrummet där vittnesstödet visade en översiktsskildring över rättssalen och berättade hur det går till under en rättegång. Pirjo öppnade sig och de började tala om allt möjligt. Hon berättade att hon var sambo och att de hade en liten dotter. Eftersom den tilltalade hade varit mycket aggressiv vid det aktuella tillfället, var Pirjo väldigt rädd för att den

tilltalade skulle hämnas och att dottern var i fara. Hon arbetade nu halvtid på ett nytt jobb, som hon var mycket glad över. Vittnesmålet var hon dock mycket orolig inför. Vittnesstödet lät Pirjo prata, hennes nervositet släppte och hon var lättad över att ha någon helt utomstående att tala med.

Målet ropades upp, men tyvärr hade den tilltalade inte kommit vilket innebar en ytterligare väntan. Målet hade redan blivit inställt vid ett tidigare tillfälle på grund av att den tilltalade inte kommit och Pirjo blev mycket besviken, ledsen och arg. Hon ville få vittnesmålet ur världen och kände att hon inte skulle orka ”ladda” en gång till. Den tilltalade kom dock efter en stund, och målet kunde börja.

När Pirjo kom ut från rättsalen var hon märkbart lättad. Vittnesstödet berättade att Pirjo kunde ringa till brottsofferjouren om hon senare behövde hjälp eller någon att tala med och att alla vittnesstöd och stödpersoner har avlagt tystnadslöfte.

Elsa

Elsa, 65 år, kallades till tingsrätten i ett mål om grov kvinnofridskränkning, där en man stod åtalad för att under lång tid ha misshandlat sin fru. Elsa, som var granne till paret, skulle höras i egenskap av vittne för att berätta om hur hon flera gånger hört bråk inne i lägenheten och även sett kvinnan med blåmärken och andra skador. Elsa berättade för vittnesstödet att hon var bekant med både mannen och kvinnan, vilket gjorde att hon var osäker över sin vittnesroll. Hon ville inte ta ställning för eller emot någon. Dessutom tyckte hon att det var konstigt att kvinnan trots misshandeln hade valt att bo kvar med mannen så lång tid. Vittnesstödet lyssnade till berättelsen utan att kommentera den och bekräftade sedan att det kan vara både jobbigt och svårt att vittna, speciellt om man har någon form av relation till en eller båda parterna. Hon påpekade dock att ett vittnes uppgift bara är att sanningenligt berätta vad man sett och hört och att det sedan är domstolens ansvar att döma. Därefter började vittnesstödet fråga Elsa om hon arbetade eller var pensionär, för att försöka leda in henne på andra samtalsämnen än själva målet.

När förhöret var avslutat och Elsa kom ut i väntrummet igen, frågade vittnesstödet hur det hade gått. Elsa svarade att hon hade haft stor hjälp av vad vittnesstödet hade sagt om att bara berätta det man minns, och att själva förhöret inte hade varit så påfrestande som hon hade befarat.

Ahmed

Ahmed, 52 år, kallades till tingsrätten som målsägande med anledning av att hans bil hade blivit stulen.

Vittnesstödet såg direkt när Ahmed kom in genom porten till tingsrätten att han var osäker och inte riktigt visste vart han skulle ta vägen. Han gick fram till honom och visade honom till vittnesstödsrummet, där han fick hänga av sig sina kläder. Trots vissa språksvårigheter kunde de få igång ett samtal. Ahmed förklarade att han kom från Iran, att han bara hade bott i Sverige i fem år och att detta var hans första kontakt med det svenska rättsväsendet. Han berättade att han var väldigt orolig för vad som skulle hända, att han var rädd att han inte skulle förstå språket inne i rättssalen och att ingen skulle förstå honom. Vittnesstödet berättade kort hur en svensk rättegång går till, visade en översiktsbild över rättssalen och pekade ut var Ahmed skulle sitta.

Några minuter innan målet ropades upp kom åklagaren och eftersom vittnesstödet kände igen henne, gick han fram, presenterade sig och förklarade att Ahmed var målsägande och att han var lite orolig inför rättegången. Åklagaren hälsade på Ahmed och försäkrade att hon skulle hjälpa honom att förstå vad som sades, varefter de gick tillsammans in i rättssalen.

Att samtala om

- Tror Du att det är någon skillnad när det gäller att ge stöd till målsägande, åklagarens vittne och försvarets vittne? Vilka är skillnaderna i så fall?
- Kan den tilltalade behöva hjälp från vittnesstöden? Bör man i så fall ge den hjälpen? Finns det nackdelar eller fördelar med att även ge stöd till den tilltalade?
- Kan en målsägande som har målsägandebitråde ändå behöva stöd och information från ett vittnesstöd?
- Hur bör vittnesstödet förhålla sig till vittnen som verkar anklaga eller lägga en del av ansvaret för brottet på brottsoffret? Jämför t.ex. att Elsa tyckte att det var konstigt att kvinnan stannat kvar hos mannen. Tror Du att Du själv i vissa fall (omedvetet) kan lägga ett ansvar för brottet på brottsoffret? Exempelvis när unga män blivit misshandlade på krogen eller när kvinnor upprepade gånger misshandlats av sin man i hemmet?
- Analysera fallbeskrivningarna utifrån kapitlen om vittnesstöd, kommunikation m.fl. Diskutera upplevelser, reaktioner, försvarsmekanismer och liknande.

LÄSTIPS – OCH NÅGRA FILMER

Kapitel 2

Brottsoffer i blickpunkten – en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning, Regeringens proposition 1993/94:143

Brottsoffer - vad har gjorts? Vad bör göras?, Brottsofferutredningens betänkande, SOU 1998:40

Stadgar för Brottsofferjourernas Riksförbund samt för lokala brottsofferjourer, Brottsofferjourernas Riksförbund (gällande)

Stöd till brottsoffer, Regeringens proposition 2000/01:79

Till dig som utsatts för brott, broschyr från Brottsoffermyndigheten (senaste)

Verksamhetsberättelse, Brottsofferjourernas Riksförbund (senaste)

Årsredovisning, Brottsoffermyndigheten (senaste)

Kapitel 3

Christianson, Sven-Åke och Wentz, Görel (1996) *Brott och minne*, Stockholm: Natur och kultur

Hellgren, Birgitta (2003) *Brottsoffer berättar*, Södertälje: Biliv

Lindgren, Magnus m.fl. (2001) *Brottsoffer - från teori till praktik*, Stockholm: Jure

Lindgren, Magnus m.fl., red. (2004) *Utsatta och sårbara brottsoffer*, Stockholm: Jure

Lundgren, Eva (1989, 2000) *Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier*, Stockholm: ROKS, Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige

Kapitel 4

Vittnesstöd. En kartläggning av vittnesstödsverksamhet vid landets tingsrätter och hovrätter (2001) Umeå: Brottsoffermyndigheten

Vittnesstöd. Slutredovisning av regeringsuppdrag JU 2001-4716/KRIM (2004) Umeå: Brottsoffermyndigheten

Porsfelt, Dan och Klosterberg, Christina (1996) *Vittnesstöd. Bilder av en försöksverksamhet i Växjö*, Växjö: Polismyndigheten

Videofilm

Lyssna bakom orden (2000) Brottsofferjourernas Riksförbund

Kapitel 5

Asher, Mark (2000) *Vårt kroppsspråk*, Stockholm: B. Wahlström

Carlander, Jakob m.fl. (2001) *Trygga och otrygga möten. Vardagsetik och bemötande i arbete med människor*, Stockholm: Gothia

Crafoord, Clarence (1994) *Människan är en berättelse. Tankar om samtalskonst*, Stockholm: Natur och kultur

Holm, Ulla (2001) *Empati – att förstå andra människors känslor*, Stockholm: Natur och kultur

Molcho, Samy (1995) *Kroppsspråk*, Västerås: Ica Bokförlag AB

Zimsen, Karen (2000) *Hur får jag det sagt? Om samtalsteknik*, Stockholm: Prisma

Kapitel 6

Arnell, Ami och Ekblom, Inger (1999) *”och han sparkade mamma”. Möte med barn som bevittnar våld i sina familjer*, Stockholm. Rädda Barnen

Granström, Görel, red (2004) *Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten*, Uppsala: Uppsala Publishing House AB

Heimer, Gun och Posse, Barbro, red. (2003) *Väldutsatta kvinnor – samhällets ansvar*, Lund: Studentlitteratur

Hindberg, Barbro (1997) *Barnmisshandel*, Rädda Barnen

Lundgren, Eva, m.fl. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige. En omfångsundersökning*, Umeå: Brottsoffermyndigheten

Metell, Barbro, m.fl. (2001) *Barn som ser pappa slå*, Stockholm: Gothia

Wennstam, Katarina (2002) *Flickan och skulden. En bok om samhällets syn på våldtäkt*, Stockholm: Bonniers

Videofilm

Hemlängtan (2002) Projektledare och producent Alina Witwitzka

I pappans rike. Om barn till misshandlade kvinnor (1997) Kvinnojourerna i Södermanland

Lika vär(l)d. En dokumentärfilm om mäns våld mot kvinnor och dess konsekvenser (2002) Birgitta Hörnström och Britt Rosén

Varför går hon inte bara... (1999) eva.media och Hallands Kvinnojourers Länsförbund

Varför går hon inte? En dokumentärfilm om kvinnomisshandel (1993) Birgitta Hörnström och Monica Norrby

Vexator – Himmel till helvete (2002) Ma Produktion AB i samarbete med ROKS

Våga se, våga fråga. En film om kvinnomisshandel (1991) HSN Video

Kapitel 7

Att vittna vid domstol, informationsblad från Domstolsverket (senaste)

Brottmålsdomen och dess följder, informationsblad från Domstolsverket (senaste)

Brottmålsrättegången, informationsblad från Domstolsverket (senaste)

Diesen, Christian (1995) *Brottsoffers rätt*, Stockholm: Juristförlaget

Till dig som utsatts för brott, broschyr från Brottsoffermyndigheten (senaste)

Välkommen till tingsrätten, informationsblad från Domstolsverket (senaste)

Videofilm

Att vittna i domstol (199?) Polishögskolan och Domstolsverket

Varför slog du mig, Peter? En film om brottmål i tingsrätten (2001) Domstolsverket

Kapitel 8

Brottsoffermyndighetens referatsamling (2003) Umeå: Brottsoffermyndigheten

Rätten till brottskadeersättning, broschyr från Brottsoffermyndigheten (senaste)

Till dig som utsatts för brott, broschyr från Brottsoffermyndigheten (senaste)

ORDLISTA

advokat	jurist som yrkesmässigt ger juridiska råd och biträder part inför domstol. Yrkesbeteckningen är förbehållen den som är medlem i Sveriges Advokatsamfund. En advokat bör vara oberoende, också gentemot klienter och får därför i princip inte vara anställd någon annanstans än på advokatkontor.
allmän domstol	domstol som bland annat avgör tvistemål och brottmål. Allmänna domstolar är tingsrätterna, hovrätterna och Högsta domstolen.
brottsskadeersättning	ersättning som brottsoffer kan få från Brottsoffermyndigheten. Vissa förutsättningar måste vara uppfyllda, bl.a. att ersättning inte kan erhållas från annat håll. Beloppet bestäms huvudsakligen enligt skadeståndsrättsliga principer.
domare	ledamot av domstol. En domare i brottmål kan vara lagfaren (juristutbildad) eller lekman (nämndeman).
försäkringsersättning	ersättning från försäkring. Beloppet bestäms utifrån den enskilda försäkringens villkor. Vid brott hänvisar villkoren ofta till skadeståndslagen (och beloppet motsvarar då ett skadestånd) men inte alltid.
förundersökning	förberedande undersökning av polismyndighet eller åklagare i brottmål.
hovrätt	överrätt och andra instans i mål som överklagas från tingsrätt. I Sverige finns sex hovrätter.
hovrättslagman	domare som är ordförande för avdelning i hovrätt.
hovrättspresident	ordförande i hovrätt.
huvudförhandling	sammanträde i domstolen dit alla parter och vittnen kallas och där all bevisning presenteras. Den viktigaste och slutliga handläggningen av ett mål före rättens avgörande.
Högsta domstolen	landets högsta allmänna domstol och överinstans i förhållande till hovrätterna. Endast en finns i Sverige och den tar bara upp vissa speciella mål. Prövningstillstånd krävs regelmässigt.
lagfaren	juridiskt utbildad.
lagman	domare som är administrativ chef för en tingsrätt eller en länsrätt. Lagmannen kan också vara chef för en avdelning.
målsägande	person mot vilken brott begåtts eller som lidit skada/blivit förnärad av brott (brottsoffer).

målsägandebitråde	personligt juridiskt biträde som ger stöd och hjälp åt målsägande i samband med förundersökning och huvudförhandling.
notarie	eg. skrivare. I rättsliga sammanhang oftast jurist som fullgör notariatjänstgöring vid domstol.
nämndeman	domare som inte är lagfaren (juristutbildad). Nämndemän väljs av kommunfullmäktige eller landstingsfullmäktige i fyraårsperioder. De ges en introduktionsutbildning, avlägger domared och agerar sedan domare i vissa mål.
skadestånd	ersättning som skadevällaren ska betala till den skadelidande. Skadestånd bestäms i princip utifrån skadeståndslagen.
stödperson	personligt biträde som ger stöd till målsägande i samband med förundersökning och huvudförhandling. Har inga juridiska befogenheter och ingen rätt till ersättning.
tilltalad	(åtalad) i brottmålsprocessen benämning på den misstänkte efter det att åtal väckts i domstol.
tingsrätt	allmän underrätt och första instans inom det allmänna domstolsväsendet. I Sverige finns ett 50-tal tingsrätter.
viktimisera	utsätta för brott/göra till offer.
vittne	person som utan att vara part har gjort iakttagelser eller har kunskap angående något som är av betydelse i en rättegång.
vittnesstöd	ideellt arbetande person som ger stöd och information till vittnen och målsägande i samband med rättegång.
vittnesstödssamordnare	person som samordnar verksamheten med vittnesstöd på en viss domstol eller ort.
åklagare	statlig tjänsteman (jurist) med uppgift att leda förundersökningar och vid allmän domstol väcka och föra talan om ansvar för brott. Riksåklagaren (RÅ) är landets högsta åklagare.
åtal	talan som väcks vid domstol om ansvar för brott. Väcks i regel av åklagare men även enskilt åtal (åtal av en privatperson) kan förekomma.
överklaga	begära att få en sak prövad i en högre domstolsinstans.

ANVÄNDBARA ADRESSER OCH TELEFONNUMMER

Barnens Rätt i Samhället, BRIS

Karlavägen 121, 115 26 STOCKHOLM, tel: 08-598 888 00
e-post: info@bris.se, hemsida: www.bris.se

Brottsofferjourernas Riksförbund, BOJ

Box 110 14, 100 61 STOCKHOLM, tel: 08-644 88 00
e-post: boj.riks@boj.se, hemsida: www.boj.se

Brottsoffermyndigheten

Box 470, 901 09 UMEÅ, tel: 090-70 82 00
e-post: registrator@brottsoffermyndigheten.se,
hemsida: www.brottsoffermyndigheten.se

Domstolsverket

551 81 JÖNKÖPING, tel: 036-15 53 00
e-post: domstolsverket@dom.se, hemsida: www.dom.se

Fritzes AB, CE

106 47 STOCKHOLM, tel: 08-690 91 90,
e-post: info.fritzes@nj.se, hemsida: www.fritzes.se

HOPP, Riksorganisationen mot sexuella övergrepp

Box 110 14, 100 61 STOCKHOLM, tel: 08-644 03 55
e-post: info@hopp.org, hemsida: www.hopp.org

Polishögskolan i Solna

Sörentorp, 170 82 STOCKHOLM, tel: 08-401 90 00
e-post: diarie@phs.police.se, hemsida: www.police.se/gemensam/phs/

Polisutbildningen i Umeå

Umeå universitet, 901 87 UMEÅ, tel: 090-786 50 00
e-post: umea.universitet@umu.se, hemsida: www.polis.umu.se

Polisutbildningen i Växjö

Växjö universitet, 351 95 VÄXJÖ, tel: 0470-70 81 60
e-post: leif.andergren@adm.vxu.se, hemsida: www.vxu.se/utb information/
polisutbildning.html

RAV, Riksorganisationen för anhöriga till våldsdödade

Mellangatan 1, 413 01 GÖTEBORG, tel: 031-711 71 01
e-post: kontakt@rav.st, hemsida: www.rav.se

Regeringskansliet

103 33 STOCKHOLM, tel: 08-405 10 00
hemsida: www.regeringen.se

Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, RFSL

Box 350, 101 26 STOCKHOLM, tel: 08-457 13 00

e-post: forbund@rfsf.se, hemsida: www.rfsf.se

Rikskvinnocentrum, RKC

Kvinnokliniken ingång 95/96

Akademiska sjukhuset, 751 85 UPPSALA, tel: 018-611 40 00

e-post: barbro.posse@rkc.uas.lul.se, hemsida: www.uas.se/rkc

Riksorganisationen för Kvinnojourer och tjejjourer i Sverige, ROKS

Hornsgatan 66, 1tr, 118 21 STOCKHOLM, tel: 08-442 99 30

e-post: info@roks.se, hemsida: www.roks.se

Riksorganisationen stödcentrum mot incest, Rsci

Flintbacken 4, 118 42 STOCKHOLM, tel: 08-696 00 95

e-post: rsci@swipnet.se, hemsida: www.rsci.nu

Rikspolisstyrelsen

Box 122 56, 102 26 STOCKHOLM, tel: 08-401 90 00

e-post: rikspolisstyrelsen@rps.police.se,

hemsida: www.police.se/gemensam/rps/rpsfakta.htm

Riksåklagaren

Box 5553, 114 85 STOCKHOLM, tel: 08-453 66 00

e-post: registrator.riksaklagaren@aklagare.se, hemsida: www.aklagare.se

Rädda Barnen

107 88 STOCKHOLM, tel: 08-698 90 00

e-post: info@rb.se, hemsida: www.rb.se

Rättshjälpsmyndigheten

Box 853, 851 24 SUNDSVALL, tel: 060-13 46 00

e-post: registrator@rhm.dom.se, hemsida: www.rhm.dom.se

Sveriges Advokatsamfund

Box 27321, 102 54 STOCKHOLM, tel: 08-459 03 00

e-post: info@advokatsamfundet.se, hemsida: www.advokatsamfundet.se

Sveriges Kvinnojourers Riksförbund, SKR

Bondegatan 40, 116 33 STOCKHOLM, tel: 08-642 64 01

e-post: info@kvinnojour.com, hemsida: www.kvinnojour.com

Vittnesstödshandboken

Vittnesstödshandboken är främst avsedd att användas i grundutbildningen för vittnesstöd, men den kan också användas som uppslagsbok i det fortsatta arbetet som vittnesstöd. Boken ger bland annat kunskap om vittnens och brottsoffers upplevelser och reaktioner, hur det är att vara vittnesstöd och om rättsprocessen.

Handboken är oundgänglig för alla som är verksamma som vittnesstöd, men är också av stort intresse för andra som arbetar inom brottmålsprocessen. Vittnen och målsägande är centrala personer i ett rättssamhälle. Vad som kommer fram i vittnes- och målsägandeförhör är ofta den viktigaste bevisningen i ett brottmål. En rättssäker brottmålsprocess förutsätter att vittnen och brottsoffer medverkar i polisutredning och rättegång, samt att de känner sig trygga och delaktiga. En förutsättning för detta är att de upplever att samhället uppskattar och stödjer deras insatser.

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Storgatan 49, Box 470, 901 09 UMEÅ

Tel: 090-16 57 10, fax: 090-70 82 00

www.brottsoffermyndigheten.se

BROTTSOFFERJOURERNAS RIKSFÖRBUND

Bondegatan 40, Box 110 14, 100 61 STOCKHOLM

Tel: 08-644 88 00, fax: 08-644 88 28

www.boj.se

vittnesstöd

